KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf. November—December. 6-ik füzet.

Az unitárius egyházjog alaptörvényei.

A természettudományi elv a jogélet mezején is alkalmazást találván, a jog őskoráról épp úgy beszélhetünk, mint az ember, vagy bármely élőlény őskoráról.[1] A jog épp úgy keletkezik, fejlődik és megszünik, mint ahogy az élőlények százai, ezrei és milliói keletkeznek, fejlődnek, átváltoznak és elenyésznek. A jog annyiféle, a hányféle a jog tárgya, de nem minden tárgy szolgál jogi szabályozás alapjául. Ugyanez áll az életviszonyokra is. Éppen ezért csak a jog által szabályozott életviszony lehet tulajdonképpen jogviszony.

Ebből a szempontból kiindulva kell szemlélnünk az egyházat és államot.

Az egyház alapja: a vallás. A vallás elvontan: az Isten és ember közötti viszony. Alanyi értelemben véve a vallást, ez: egy embernek az érzelme, meggyőződése arra a viszonyra vonatkozóan, a mely közte és az általa hitt fővalóság (Isten) között létezik. Az egyén meggyőződése fogalmilag kifejezve és tételezve: a vallás tárgyi értelemben. (Confessio.) A tárgyi értelemben vett vallás határozza meg az Isten fogalmát és ennek az emberhez való viszonyát. Többeknek a meggyőződése, hite a tárgyi értelemben vett vallásra nézve azonos lehetvén — és adott esetben azonos is lévén: előállanak a hitfelek, a kiknek egymáshoz való viszonya, mint külső társulás, létesiti a hitfelekezetet.

Ez eddig természetes fejlődés. Nincs semmi külső formához kötve. De ha többen közös meggyőződésük külső nyilvánitása czéljából egyesülnek, hitüket, vallásukat istentisztelet alakjában gyakorolják: társulatot képeznek.

Ez a társulás: a látható egyház, mely a társulás legkezdetlegesebb formájában: a családban egyszersmind társadalmi alakulás is.

[1] L. Main: A jog őskora.

Minden családnak megvan a maga szentélye, a hová a családi istenét elhelyezi és egyuttal minden családnak meg van a családi isten tiszteletére rendezett szertartások természetszerüleg hivatott vezetője, a közös ügyek intézője is: a családfő.

Ez egyben családi állam is.

A család szaporodásával egész csoportok keletkeznek s több ily csoport vagy egygyé olvad, vagy önmagában mindenik tovább fejlődik, a mig végre törzsekként jelentkeznek.[1]

Nem kisérhetem nyomon a fejlődés további változatait, de jól meg kell jegyezzük, hogy a vallási és polgári szervezkedés együttesen, egymásba olvadva a theocraticus államformában jut a legtökéletesebben kifejezésre.

Ekkor tehát az állam és egyház közötti viszonyról még nem beszélhetünk. De mihelyt az egyház az egységes szervezetből kiválni és önállósulni igyekszik, elkezdődik az egyház és állam közötti viszonylatok egész hosszu sorozata, mig végre szemben áll — a közbeeső fokokon való áthaladás után — a nézetünk szerint legtökéletesebb önállósulás: szabad egyház szabad államban.

Hogy azonban bármely állam és az államban a létező vallások a fejlődés fokán eddig eljussanak, ahhoz az önczélu egyház és önczélu állam között a theocraticus szervezetből fönmaradt kapcsok teljes megszünése kivántatik meg.

Ez esetben az egyház az államban a társaságok sorában helyezkedik el, bár természeténél fogva a társaságok között mindenha kiváló hely fogja megilletni. Az állam és egyház közötti mindenkori viszony a jog által szabályozva teszi minden egyes egyház közjogát.

Kétségtelenül érdekesnek tünhetik föl tehát az utóbbi évek és hónapok eseményeire való tekintettel az a kérdés, hogy Magyarországon tulajdonképpen minő viszony is van az állam és a különböző egyházak s különösen az unitárius egyház között.

Az 1895. évi XLIII. törvényczikk 1. §-a ugyanis egyfelől a legteljesebb lelkiismereti szabadságot és a közerkölcsiség kivánalmainak korlátai között gyakorolható vallásszabadságot biztositotta; másfelől pedig a közvélemény hangosan követeli az

[1] L. Ahrens, Dahlmann, Mohl munkáit.

1848 : XX. t.-cz. 3. §-ának végrehajtását, a nélkül azonban, hogy az ebben lefektetett elveknek összes következményeit levonná.

A magam részéről ezuttal az unitárius egyház alaptörvényére vonatkozó szemlével kivánok a jelzett czél megvalósitásához járulni és örömül szolgálna, ha az ifju generatio, az ősök példáját követve, egyházunk ügyét ez irányban szeretettel fölkarolná.[1]

Csak egy kis visszapillantást kell vetnünk a multra és látni fogjuk, hogy egyházunk az önfeláldozó hivek minő munkásságán épült föl és minő módon alakult és alakúl az egyháznak szervezete.

I.

A magyar állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozóan legutoljára az 1895: XLIII. t.-czikk intézkedett.[2]

E törvényczikk teszi ma az állam és egyház közötti viszony alapját általában s igy az unitárius egyház és az állam közötti viszony vizsgálatánál is csak ebből indulhatok ki.

E törvény 6. §-a így szól: „A latin-, a görög- és az örményszertartásu katholikus, az evangelikus református, az ágostai hitv. evangelikus, a görög-keleti szerb- és görögkeleti román, valamint az unitárius egyházakra és hivekre, nemkülönben az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak."

Mellőzve a többi egyházakra vonatkozó törvények megjelölését, gondolatban visszaszállok a mult idők nehéz küzdelmeinek kezdetére és a rendelkezésemre álló adatok alapján

[1] Az unitárius egyház szervezeti szabályzata az egyházi törvényekben (I. füzet) egységes egészszé össze lévén állitva, ez, mint tételes jogszabály, bárkinek is vezérfonalul szolgálhat munkálkodásánál.

Igen sok vitás kérdés vár megoldásra az egyházi vagyonjog körében.

Az unitárius egyház és egyházközségek vagyonjoga a szervezeti szabályok alapján nem ismerhető meg alaposan. Módot kell találni a vonatkozó részletes intézkedések ismertté tételére. Sajnos, pium desiderium még most is az, amit egyházunk kiváló jogirója: Mikó Lőrincz megvalósitani czélzott, megirván akkor kitünő, de már avult és csak kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogát.

[2] XLIII. t.-cz. a vallás szabad gyakorlatáról. Szentesitve 1895 november 22-én, kihirdetve 1905 november 26-án. Életbe lépett az 1896 január 8-án. 56/896. V. K. eln. sz. alatt kibocsátott rendelet (R. T. I. 1.) szerint 1906. évben.

igyekszem megállapitani azokat a szabályokat, a melyek az unitárius egyházra vonatkoznak.

Figyelmünket azonban nem szabad hogy elkerülje az, hogy a reformatio az emberi szellem fejlődésének forradalmi nyilvánulása lévén: az események gyors egymásutánban peregtek le; és az sem, hogy a különböző vallásfelekezetek a szellemi fejlődés egyes fokainak tekinthetők.

Luthernek 1517 october 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára kifüggesztett 95 tétele a reformatiónak megadván az első lökést, a Kalvin, Zwingli és Servét által irányitott forrongó kedélyek az embereket külön csoportokba egyesitették s végre Dávid Ferencz idealis lelke és mély tudása az apostoli erényekben gazdag reformátort az unitárius egyház megalapitásához vezérelték.

Az egyház-történet körébe eső események leirását mellőzöm s e tekintetben Kanyaró Ferencz: „Az unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitárismus általános történetére“ czimü művére utalok.

Az események folyamán azonban azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a mohácsi vész után Erdély Magyarországtól különválik (1540—1848) s az ekként alakult új politikai viszonyok is döntő szerepet játszanak a hit és lelkiismeret szabadság törvényes elismerésében.[1]

Jóllehet Kanyaró nagybecsü müvének 56. lapján tényként látjuk megállapitva, hogy kőröspeterdi Arany Tamás 1561. november havában Debreczenben nyiltan hirdetni kezdé az unitarismust s habár ez az egész Magyarországon el is volt terjedve: mégis az Erdélytől különvált Magyarországban annak ország-gyülési biztositása akkor nem történt meg.

Az egyéni szabadság s a polgári jogok utáni törekvések forradalmának időszaka kellett bekövetkezzék, a mig végre a körülmények nyomása alatt Magyarországon is az unitárius vallás az 1847/8: 20. t.-cz. által bevett vallásnak nyilvánittatott.[2]

[1] Erdély külön törvényhozása a Segesváron 1540 aug. 29.-én tartott országgyülésen vette kezdetét.

[2] Lásd e törvényczikk keletkezésének részletes leirását a Keresztény Magvető XLI. évf. 3. füzet: Dr. Kiss Ernő: Az unitárius vallás törvénybe igtatása a pozsonyi országgyülésen.

Kár, hogy e czikk nem nyul vissza a reformatio idejére és nem öleli

Sokkal kedvezőbbek voltak a körülmények az unitárius vallásra és általában a hitujitásra nézve Erdélyben.

Erdély a lelkiismeret szabadságát az egész világon legelőször igtatta törvénybe.

A reformatio kezdetén Erdélyben is a lutheránus vallás terjedt el leginkább. E vallás 1545. évben már szabad gyakorlatot vivott ki magának.

Csakhamar a Kalvin követői is megszaporodnak és az 1556 november 25.-re Kolozsvárra összehivott országgyülésen már bonyolultabb tárgyalások folynak a vallásfelekezetek között, habár ez az országgyülés a vallásfelekezetek ügyében határozatot nem hozott, mivel a vallásügyi kérdések a közelebbi országgyülésre halasztattak.[1]

A következő 1557. évben lutheranusok és kalvinisták küzdelme közepett a királyfi nevelője: Novicampianus Albert is a katholicismus érdekében mozgalmat támasztott s az 1557 junius 1—10. napjain Tordán tartott országgyülés elé egy terjedelmes Apologiát terjesztett, a melynek főczélja a királynénak és a királyfinak a régi hitben való megerősitése volt.

A lényeges azonban nem ez, hanem a mind nagyobb és nagyobb tért hóditó kalvinismusnak a törvényes elismerése.

föl azokat az országgyülési határozatokat, a melyek a szorosabb értelemben vett Magyarország országgyülésén hozattak.

Nagyon érdekes ugyanis, hogy Miksa császár nem szivesen türte, hogy a kálvinista felekezet hivei 1566-ban a gönczi zsinaton elfogadták a genfi hitvallást és még kevésbé türte, hogy e mellett az *unitarismus* is, terjedni kezdett országában, mi ellen az 1567-ki debreczeni zsinat is hiába küzdött.

Az 1572 februárius 25.-re összehivott országgyülésen pedig a rendek „egyértelmüleg“ azt határozták, hogy az arianusokat, vagyis a háromságtagadókat, ha elfogatnak, könyveikkel együtt el kell égetni. (Fraknói Vilmos : M. O. Emlékek 329, 346 lap.)

Egri Lukács személyében sikerült is az unitarismus szellemét Magyarországon *1568.*-ban a szádvári börtönbe zárni, de a szellem örök és háromévszáz után az 1848 : XX. t.-cz. 1. §-ban újra testet ölt.

[1] Szilágyi S. : Erd. Orszgy. Em. 55. lapján közli az 1556 nov. 25.-től decz. 7.-ig tartott országgyülésen hozott decretumot s ebben a vallásfelekezetekről valóban nincs szó.

Ennek daczára Pray Epist. III. kötet 111. lapján Serédy levelében ez olvasható : cum de religione tractaretur, concessisset regina ad suplicationem regnicolarum, ut teneret quilibet sectam quam vellet . . .

Tordán 1557. évi junius hó 1—10. napjain tartott ország-gyülés — habár a lutheranusok ezen többségben voltak — a vallásszabadság elvét az uj hitfelekezetre is kiterjesztette.

A római katholikus, lutheranus és kalvin hitfelekezetre vonatkozó vallásszabadság elve ekként nyert törvényes formát:

„Mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar, a régi vagy uj szertartásokkal, csakhogy az uj hit követői ne bántalmazzák a régi hit követőit.“[1]

Kétségtelen tény, hogy e törvényczikk az unitárius egy-házra nem vonatkozik.[2]

Kanyaró oknyomozó egyháztörténetében ugyanis kimutatja, hogy az unitarismus a magyar Genfben (Debreczenben) csak ezután tünik fel legelőször.

Itt 1561. év november havában lép föl és kezdi hirdetni kőröspeterdi Arany Tamás az unitarismust.

Ez új hitnek honunkban Arany Tamás volt első apostola és sehol másutt nem hirdette előbb elveit, mint éppen magában Debreczenben.[3]

[1] Szilágyi közölte eredeti szöveg igy:

Et quoniam nos filiusque noster serenissimus ad instantissimam supp-licationem dominorum regnicolarum clementer consensimus, ut quisque teneret eam fidem, quam vellet cum nouis et antiquis ceremonys, permit-tentes in negacio fidej eorum arbitrio id fierj quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne noue religionis sectatores veterem professionem lacesserent aut illius sectatoribus quoquo modo iniurij, itaque domini reg-nicolae ob concordiam ecclesiarum conciliandam et sopiendas controuersias in doctrina euangelica subortas, decreuerunt sew nacionalem sinodum insti-tuere, vbi presentibus pijs ministris verbi dej, et alys prestantibus viris nobilibus collaciones sincere doctrinae fiant et deo duce tollantur dissensiones et diuersitates in religione.

[2] Téved tehát Mikó Lőrincz, egyházunk kiváló egyházjogirója, a midőn kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogának 1. §-ában ezt tanitja:

Az unitária vallás Erdélyben a Reformatio kezdetétől fogva törvényesen bévétetett.

Ezt bizonyitja Izabella királynénak az 1557.-ben Tordán tartott ország-gyülésen adott válasza ezekkel a szókkal:

Mi és a mi fiunk a hazafiaknak hathatós kérésekre kegyelmesen egyet-értettünk abban, hogy minden tartsa azt a hitet, melyik nekie tetszik, minden ujabb és régibb szertartásokkal. (Az eredeti kéziratot a tulajdonos: Benczédi Gergely tanár úr lekötelező szivességéből használtam.)

[3] Kanyaró F.: Az unitáriusok Magyarországon 56. lap. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai 135. lap.

Az egyháztörténetből ismert hitviták közepett azonban mind többen és többen jutnak az egy igaz Isten megismerésére és a „XVI. század legékesebben szóló és legmerészebb magyar reformátora“ Dávid Ferencz is 1566-ban kilépett várakozó magatartásából s Tordán *1566 márczius hó 15.-én* elkésziti s a jelenvoltakkal aláiratja a megalakuló unitárius egyház első hitczikkelyeit.[1]

1566 márczius 15 a lelki szabadság örökre emlékezetes forradalmának napja Európa földén — mondja Kanyaró.

Kétségtelen tényként tehát azt állapithatjuk meg, hogy az unitárius hit Erdélyben 1566. évben alakul tárgyi értelemben vett vallássá, a miből önként értetődően foly az is, hogy az erdélyi dieták vallásügyi határozmányai közül tételes törvényként csak azok vonatkoznak az unitárius hitvallásra, a melyek 1566 márczius hó 15.-ke után keletkeztek.[2]

Az 1566 márczius 15 előtt hozott szabadszellemü vallásügyi törvényekre a később keletkezett törvényekben történik hivatkozás, de ez nem egyéb, mint az elfogadott jogelvnek ismétlés kikerülése czéljából való megjelölése.

A Nagyszebenben 1566 november 30.-tól deczember 13.-ig tartott országgyülés szintén foglalkozott egyházjogi kérdésekkel, de csak a Tordán 1566 márczius 10—17. napjain tartott országgyülésen hozott 10. t.-czikk szigoruságát igyekezett enyhiteni és az eddigi három felekezet (u. m.: róm. kath., ágostai ev. lutheranus és ev. református) szabad vallás-gyakorlatát biztositani.[3]

[1] Kanyaró: Unitáriusok Magyarországon stb. 46. és 61. lap.

[2] Megjegyezni kivánom, hogy éppen az 1566 márczius 10—17. napiain tartott országgyülés — a melynek során az unitárius hit vallássá alakult — a róm. kath. vallást követők ellen a szabad gondolkozás szellemével össze, nem egyeztethető törvényt hozott, még pedig sokak szerint Dávid Ferencz-Kanyaró szerint pedig Melius Péter inditványára.

Ez igy szól:

10. §. „Végezetre, miért hogy az ur istennek jóvoltából az evangeliumnak világosságát az ő felsége birodalmában mindenött felgerjesztötte és kévánja, hogy az hamis tudomány, és tévelygések az anya szentegyházból kitisztittassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik a pápai tudománhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak.“

[3] 1566 Nagyszebenben november 30.-tól deczember 13.-ig tartott országgyülés határozatának 17. §. A religio dolgából végeztetett volt, ez előtt is

Ez országgyülés határozata sem vonatkozott a már létezett unitárius hitvallásra.

Az 1567. évben tartott országgyülések vallási kérdésekkel nem foglalkoztak s igy Dávid Ferencz irodalmi munkássága által igyekezett az unitárius hitvallás részére a talajt előkésziteni, — és azt terjeszteni.

Ez apostoli munkálkodás gyümölcsét már az 1568. év folyamán tartott országgyülések meghozták.

1568 január 6—13. napjain Tordán tartott országgyülés a vallás dolgában igy határozott:

„Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyülésibe országával, közönséggel az religió dolgától végezött, azonképen mostan és ez jelen való gyülésbe azont erősiti, tudniillik, hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliumot prédikálják, hirdessék, *kiki az ő értelme szerint* és az község, ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszeritéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikatort tarthasson, az kinek tanitása ő nekie tetszik. Ezért penig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikatorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől, az elébbi constitutiok szerint és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyögessön *a tanitásért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek igéje által vagyon.*"

E törvényhelyre vonatkoznak Kanyaró idézett munkájában foglalt következő kijelentések:

Nyilvánvaló, hogy az unitárius vallás 1568 elején nyeri az első törvényes szentesitést. (61. lap.)

egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette, minden keresztyénnek isteni dolgot keljen szeme előtt viselni, hogy ezelőtt való árticulusok tartása szerint, az evangelium praedikálása, semminemü nemzet között meg ne háborittassék és az isten tisztessége, nevekedése meg ne bántassék sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülök kitisztittassanak, és megszünjenek, most is azért ujabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások töröltessenek és az istennek igéje szabadon hirdettessék kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, mind a szegény kösséget veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, a vagy kalugerek lesznek és mindenek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborittanák, penájával büntetessenek."

A 101. lapon pedig: „A mint láttuk, 1566-ban, az unitarismus feltüntekor alkották meg a szabad igehirdetés törvényét Erdély szabadelvü rendei.[1] 1568-ban ugyanezt a törvényt a legteljesebb szabadsággal bővitették ki.

Szóval Kanyaró álláspontja ezekből kitetszőleg az, hogy az unitárius vallás 1568-ban, a fenti törvényczikk által lett bevettnek nyilvánitva.

Jakab Elek „Dávid Ferencz emléke" cz. müvében a 128. lapon csak ezt mondja: „az 1568. év igaz joggal viselheti az Unitárius hitvallás és egyház születése évének nevét".[2]

Ezt kiegészitőleg a 184. lapon már igy ir: „Dávid Ferencz és az unitárius főemberek szükségesnek látták, hogy vallásuk törvényessége s a többi bevettekkel egyenjogusitása alkotmányosan biztosittassék. Alig, hogy ez óhajukat kifejezték, a fejedelem nagylelküleg hajlott szavukra s 1571 január 6.-ra Vásárhelyre ily czélból országgyülést hirdetett."

E két hely összevetéséből tisztán kitetszik, hogy Jakab Elek ama nézetet vallotta, hogy az unitárius vallás a Marosvásárhelyen 1871 január 6—14. napjain tartott országgyülés határozatával lett törvényesen bevettnek nyilvánitva.

Megemlitem még azt is, hogy Derzsi Károly: Unitárius tájékozó" cz. füzetében e kérdésre nézve ezt irja: „Erdélyben az 1568. évi s azután az 1571. évi marosvásárhelyi országgyülésen lett törvényesnek s a többi bevett vallásokkal egyenjogunak elismerve."

Igen sokan vannak, a kik ma is a Jakab Elek által kifejtett álláspontot teszik magukévá, de én abban a meggyőződésben vagyok, hogy az unitárius vallás már 1568. évben törvényesen bevett vallásnak lett nyilvánitva.

E vitás időpontra nézve és álláspontom bizonyitására szolgáljanak a következők.

A tordai országgyülés (1568 január 6—13.) fennebb idézett határozatától az 1571 január 6—14. napjain a Maros-

[1] Ez a Nagyszebenben 1566 november 30.-tól deczember 13. napjain tartott országgyülésen hozott határozat 17. és 19. czikkelyére és nem az 1566 márczius 10—17. napjain tartott tordai országgyülés határozatának 10. czikkelyére vonatkozik.

[2] A fennebb előadottakból kitetszően az unitárius hitvallás és egyház *születésének* éve 1566 és nem 1568.

vásárhelyen tartott országgyülés határozatáig letelt idő alatt az országgyülés a következő határozatokat hozta.

A Medgyesen 1569 február 2—9 napjain tartott országgyülés határozatának 6. czikke ekként szól:

„Az religio dolgából igy szóltunk az minémü articulusok először Szebenbe 1566 esztendőbe szent András napi gyülésbe[1] és annak utánna tavalyi esztendőbe Thordán az vizkereszt napi gyülésbe[2] végeztettenek ez országbeli három nemzettül és magyarországbeli uraink atyánkfiaitól, azok éppen minden czikkelébe helyen maradjanak, kiket könyörgünk Felségednek, hogy kegyelmesen mindenekkel megtartson."

Ugyancsak ez évben János Zsigmond oly czélból, „hogy a hivek lelkiismerete megcsendesedjék" 1569 oct. 20.-ára összehivatta a nagyváradi disputatiót.

Dávid Ferencz e disputatiót összehivó levelében arról panaszkodik, hogy a magyarországi papok a *törvény ellenére* üldözik az unitáriusokat.[3]

Eme szabadszellemü törvények és a nagyváradi hires disputatio után Medgyesen 1570 január 1—6. napjain tartott országgyülés határozatában már ezt olvassuk:

„Az mostan támadt *eretnekségek* és azok inditói megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszát megszolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az uristennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, efféle káromlásokat és eretnekségeket nem szenved országában, hanem végére menvén mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni, hogy az uristennek ennél nagyobb haragja is reánk ne szálljon."[4]

Zsilinszky e törvényczikk szigorát azzal magyarázza, hogy a házasulandó ifju fejedelemnek szerencséjét nem akarták megrontani azáltal, hogy a róla külföldön elterjedt eretnekségi hirek egy *sokféleképen* magyarázható törvény által megerősittessenek s innen van az, hogy e törvény — ellenére annak, hogy a feje-

[1] Az 1566 november 30.-tól deczember 13.-ig hozott határozat 17 és 19. czikke.

[2] Az 1568 január 6—13.-án hozott határozat utolsó czikke.

[3] Zsilinszky: Id. munkája 146 lap.

[4] E határozat, nézetem szerint, az ujonnan keletkezett protestans egyházakra nézve olyszerü szigoru megszoritó intézkedés, mint a katholikusokra vonatkozóan 1566 márczius 10—17 napjain hozott határozat. Ezeket a határozatokat csak a forrongó eszmék által adott körülmények teszik érthetővé.

delem unitarismusa bizonyos volt — egyenesen az unitáriusok ellen látszott irányozva lenni.[1]

Ez álláspontból folyóan Zsilinszky tovább azt mondja, hogy a fejedelemnek és tanácsosainak ama terve, hogy a fejedelem Miksa királylyal békét és annak unokahugával, Albert bajor herczeg leányával házasságot kössön, nem sikerülvén, János Zsigmond most már nem tartotta szükségesnek titkolni vallásos érzelmeit s nyilván kivánta a rendektől az unitárius felekezetnek megadni a szabad vallásgyakorlatot.[2]

Igy jött volna létre — előzetes egyházi vita után — a Marosvásárhelyen 1571 január 6—14.-én tartott országgyülés határozatának a *vallásról* szóló része, a mely igy szól:

„Felséges kegyelmes urunk, megértettük a felséged kegyelmes izenetit és propositioit, kikben felséged az isten igének predicalását és a mi hazánknak szükségét előnkbe számlálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hü szolgálatunkkal örökké megigyekezzük szolgálni.

Miért, hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy először az isten országát és annak igazságát keressük az isten igéjinek praedicálása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon praedicaltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se praedikator, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, azt a superintendens megitélhesse, minden functiójától privalhassa, azután ez országból kiőzettessék."

E törvényhelyre utalva, állitják Jakab Elek, Zsilinszky és mások azt, hogy az unitárius vallás csak ezzel lett bevettnek nyilvánitva.

Én pedig a Tordán 1568-ban hozott törvényre hivatkozva vitatom, hogy az unitárius vallás már az akkor hozott s már idézett törvény szerint bevettnek lett nyilvánitva.

Az idézett törvényhelyeket olvasva, azt hiszem, mindenkinek föltünik, hogy azokban sem a lutheránus, sem a református, sem az unitárius elnevezés kifejezetten elő nem fordul.

Ezt én nagyon természetesnek találom.

Azt kell tehát vizsgáljuk, hogy Blandrata és Dávid Ferencz

[1] Zsilinszky id. munk. 149. lap.
[2] Zsilinszky id. munk. 150. lap.

befolyása mely időben érleli meg a fejedelemben azt a tudatot, hogy az unitárius vallást fejedelmi személyének hitvallásává tegye.

Kanyaró szerint a debreczeni zsinat óta (1567 II. 24–26.) a fejedelem maga is pártállást foglal s az *unitarismust* törekszik diadalra juttatni; országos törvény által szentesiti a szabad igehirdetést, a mi ez időket tekintve, egy az *unitarismus herételérel*. (70. lap.)[1]

A Tordán 1568-ban hozott törvény keletkezésének ismertetéseként pedig Zsilinszky idézett művében azt olvassuk, hogy a fejedelem magatartásából világos volt, hogy udvari papjának, Dávid Ferencznek befolyása alá jutott; valamint nem volt titok az sem, hogy ez országgyűlésen már az új felekezetnek egyengette az útját.

Az országgyűlés határozatára vonatkozóan pedig azt jegyzi meg, hogy „*az országgyűlés oly végzést hozott, mely lehetővé tette, hogy a reformált lelkészek szabadon terjeszthessék, ha akarják, még az unitárius vallást is*“. (140. lap.)

Figyelembe véve ezeket és az 1568. évi törvény szövegét az 1571. évi törvény szovegével osszehasonlitva, azt kell kétségtelen igazságként hirdetnünk, hogy az 1568. évi sokkal fenköltebb szellemben van tartva és sokkal részletezőbb, mint az utóbbi. (1571.)

Az 1568. évi törvény egész terjedelmében — akár a nyelvtani, akár a logikai magyarázat bonczkése alá véve — azt tünteti föl, hogy benne jogalapitó tények törvényes elismeréséről van szó, mig az 1871. évi törvény szerzett jogok biztositásáról intézkedik.

Az országgyülés ama tényekkel állott szemben, hogy a predikátorok az evangeliumot egyfelől a római kath. egyház canonjai szerint, de másfelől a Luther, Kálvin és Dávid Ferencz értelmezése szerint tanitják.

A reformátorok működését oly eredmény jutalmazta, a mely az apostolok önmegtagadó munkálkodására buzditotta őket.

Korszellem volt akkor a lenyügözött gondolatot és a korlátok közé szoritott vizsgálódást szabaddá tenni.

[1] Keresztény Magvető. XXXIV. évf. 5. füzet: Mikor lett János Zsigmond unitariussá? cz. czikkben Kanyaró ezt mondja: „A körülmények egybevetéséből már több évvel ezelőtt bizonyosnak látszott előttem, hogy János Zsigmond már 1567 derekán az unitáriusok pár jára állott“. Lásd az érdekes czikket egyebekben ott.

E czél megvalósulásaként jelentkeztek az új hitfelekezetek s ezek között 1566-tól az unitárius hitfelekezet is.

Az akkor létezett állapotot igtatta törvénybe a legszabadabb szellemü törvényhozó testület, a midőn rendeli, hogy „az predikátorok az evangeliumot predikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint" és „a község oly predikátort tarthasson, az kinek tanitása ő nekie tetszik", mert „a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által van".[1]

Szóval a már „bevett" lutheránus és ev. református vallás mellett a Dávid Ferencz értelmezése szerint hivők vallása is bevettnek nyilvánittatott.

E határozatoknak olyszerü indokolását, a minővel a később hozott törvényeknél találkozunk, itt hiába keressük. A néplélekben, a korszellem kivánalmaiban kell a törvény igazán helyes indokát keresnünk.

Borsos Sebestyén krónikájában az e korbeli vallásos állapotokat a közvetlen szemlélő éles megfigyelő tehetségével jellemzi, ezt irván:

„Hallottál volna ekkor egész Erdélyben mindenfelé, falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel és ital közben, estve, reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálásokat a két religión levők között.

A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u. m. a Calviniana és Ariana igen kellette magát.

De mivel a király ez utóbbit fogadta magának, majdnem mind az ország arra hajolt volt, ama mondás szerint:[2]

Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.
Regis ad exemplum totus componitur orbis.[3]

Az 1568. évi t.-cz. megerősitése első izben nem is az 1571. évi, hanem már a medgyesi 1569. évi országgyűlésen történt a

[1] Ezt a gondolatot az 1895. évi 48. t.-cz. 1. §-a ekként fejezi ki: Mindenki szabadon követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kivánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

[2] Gr. Mikó Imre: Erd. Tört. Adatok I. 27., 28. lap.

[3] A nép ingadozó, mindig fejedelme után megy,
A koronás főhöz szabja magát a világ.

már fönnebb idézett törvényhely szerint, még pedig a körülményekből következtetve éppen Dávid Ferencz sürgetésére.[1]

Az 1571. évi törvényt sem tekintem másnak, mint az 1568. évi törvényben nyert jogok újból biztositásának.

A jogok biztonságban és épségben tartása az akkori viszonyok között az esélyektől függvén, nem kell az egyes törvények magyarázatát távoleső okokban keresni és a kézen fekvő magyarázó tényeket kell nagyobb figyelemre méltatni.

Ha ugyanis az 1570. évi már idézett törvény éle, akárminő okból, az unitárius vallás ellen irányult, csak természetesnek találom, ha az egyház megalapitója a legközelebbi alkalmat megragadja és a veszélyeztetett vallás biztositására országgyűlési határozatot provokál.

Ebben látom az 1571. évi t.-czikknek okmányszerüleg be nem bizonyitható, de léleklanilag nagyon is megokolt keletkezését.

Sőt az e t.-czikk keletkezésére vonatkozó különböző tudósitások[2] sem látszanak valószinütleneknek előttem, csupán a tudósitók egyéni megfigyelésében és az események más és más fölfogásában találom a minden egyes esetnél szükségszerüen előforduló eltéréseket.

Hogy a fejedelem exponáltabb magatartását a czélba vett házasság nem sikerültével indokolhatni, magam sem tagadom, de a csupán csak ezzel való indokolást el nem fogadom.

Az unitáriusok ujjongása pedig a támadók fölött szerzett győzelem természetszerü jelenségeként jelentkezik.[3]

Végül nem szabad szem elől tévesztenünk azt a még ma is létező fölfogást sem, hogy a római katholikus egyházzal szemben a protestántizmus általában az eretnekséget jelentette. Az eszmék forrongása közepett a reformatio oly gyorsan dobta fölszinre a különböző eszméket, elveket és oly sokféle árnyalattal jelentkeznek az elfoglalt és hirdetett álláspontok, hogy egyelőre nem is lehetett nevén nevezni az újszülöttet.

[1] Ugyanigy Kanyaró: id. munkája 79. lap, 1. jegyzet.

[2] Forgách Ferencz, Schasaeus. L. Zsilinszky: id. munkájának 151. l.

[3] Figyeljük csak meg a XX. század törvényhozó testületét, a midőn egyes események a kedélyeket fölzavarják és a szenvedélyek kitörnek! Ha tárgyilagosak vagyunk, a XVI. század törvényhozó testületét mindjárt más mértékkel mérjük és az országgyűlési határozatok nyelvtanilag jelentkező ellentmondásának indokát a néplélek forrongó változásaiban megtaláljuk.

Az eszmék még annyira sajátját tették azok hirdetőinek, hogy valójában a nevek voltak a fogalmak. Luther, Melius, Dávid Ferencz.

A mit a Luthert követők nyertek, az a lutheránusokat illette; azt, a mit a Meliust követők ki tudtak eszközölni, a magyar vallás hivői, a sacramentariusok, a calvinisták mondhatták magukénak és a mit Dávid Ferencz, mint unitárius, hirdetett, inditványozott, azt a Tordán 1566 márc. 15.-én megalapitott unitárius hitvallás és egyház nevében tette és a mit az országgyűlés az ő inditványára határozott: az unitárius egyházat illetően határozta.[1]

II.

A János Zsigmond halála (1571 márc. 14.) utáni időben is még hosszu időn át majdnem mindenik országgyűlés foglalkozott a religióval.

Itt még csak a Medgyesen 1576 jan. 28.-án tartott országgyűlés határozatának reánk vonatkozó részét közlöm:

„Továbbá könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik *Dávid Ferencz vallásán* vagynak, hogy Dávid Ferencz superintendensek légyen és ha ő meghal, vagy penig betegségek vagy mi egyéb okból mutalni kelletnék, mutalhassák és mást substitualhassanak, eadem authoritate, csakhogy az religio dolgában semmit ne innovalhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon“.

Az itt hivatkozott, valamint a többi vonatkozó országgyűlési határozatokon alapul az App. Const. I. rész 1. czimének II. articulusa, a melyre a vallásszabadság tekintetében általában szokás hivatkozni.[2] Ide is igtatom:

[1] Érdekes bizonyitéknak tekintem az 1576. évben jan. 28.-án Medgyesen tartott országgyűlésen hozott határozatot, a melyben az unitáriusok egyenesen „Dávid Ferencz vallásán“ levőknek neveztetnek.

[2] Az országgyűlési határozatok egy része a zürzavaros időben elveszvén, a megmaradottakhoz pedig nagyon nehezen lehetvén hozzájutni, szükségesnek mutatkozott, hogy egy oly törvénykönyv szerkesztessék, a mely a jogélet minden ágában alkalmazandó törvényeket felöleli.

A határozatok összegyüjtését már I. Rákóczi György elrendelte volt, azonban a törvénykönyv mégis csak fia: II. Rákóczi György alatt jött létre, a ki a gyulafehérvári 1652. évi országgyűlés 11. czikkelyének határozata alapján keresdi Bethlen János tordamegyei főispán elnöklete alatt kiküldött

I. A. Igen helyes és követésre méltó cselekedetei volt eleitől fogva ez hazának, hogy a közönséges jóról akarván concludálni, országos gyűlésekben mindeneknek előtte az Istennek tiszteletire nézendő dolgokon kezdették el elmélkedéseket. Most is ezért illendőnek itéltetett, hogy minden egyéb világi dolgoknak igazgatási előtt azon isteni tiszteletről való végzések praemittáltassanak.

II. A. A négy recepta religiók az országnak ezen megegyezett közönséges végzései szerint, ennek utánna is in perpetuum pro receptis *a)* tartassanak, boldog emlékezetü eleinknek dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges megmaradása is azt kivánja, hasonlóképen az ország constitutiói és nehány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta, u. m.: Evangelica reformata (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augustana, Romano-Catholica, Unitária vel Antitrinitária religióknak szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis, *b)* ezután is megengedtessék.[1]

Mikó Lőrincz az unitárius egyház jogait biztositó törvényhelyekként megjelöli még:

a) az Appr. Const. III. rész, első czim I. articulusát, mely arról szól, hogy „az ország statusai minemü módok és conditiók alatt való uniót celebráltanak légyen egymás között az 1613., 1630. és 1649. esztendőkben";

b) az Appr. Const. II. rész, 1. czim I—VII. articulusait, továbbá a Comp. Const. II. rész, 1. czim I—V. articulusait, a melyek a koronázási hitleveleket (conditiones) és eskümintákat tartalmazzák;[2]

c) a függő-pecsétes leveleket (diploma) és császári rescriptumokat;

d) „az unitárius vallás újabban is megerősitett szabadságáról és jussairól" szólva, az 1. §-ban közli II. Józsefnek 1787 jan. 9.-ről kelt decretumát; 2. §-ban: II. Ferencz császárnak 1812 márc. 28.-án kelt decretumát; 3. §-ban: az 1791. évi 53. dietalis czikkelyt; 4. § ban: az 1791. évi 55.-ik; 5. §-ban: az 1791. évi 56.-ik és a 6. §-ban: az 1791. évi 58.-ik dietalis czikkelyt.[3]

12 tagu bizottság munkálatát ily czim alatt: „Approbatae constitutiones regni Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum" megerősitette s 1653. évi márczius hó 15. napján kiadta.

[1] *a)*: Örök időkre bevettekül; *b)*: az ország határozatai értelmében szokásos helyeken való gyakorlása.

[2] Ezek részben hatályon kivül helyezve, részben módositva az 1744. évi I—VI. czikkelyei által.

[3] Ezeket lásd: Márkus Dezső: Magyar törvénytár. Erdély.

Ezek a már közölt törvényhelyekben lefektetett jogok további biztositását tárgyazván, szöveg szerinti közlésüket ezúttal mellőzhetőnek tartom.

Magyarország és Erdély egyesitéséről szóló pozsonyi országgyűlési határozat, mint VII. t.-czikk, 1848 ápr. 11.-én már szentesitve lévén, az erdélyi országgyűlés 1848 ápr. 29.-én, az országgyűlés megnyitásának napján, már tényekkel állott szemben. A pozsonyi országgyűlés „a vallás dolgában" is határozott. Az 1848. évi XX. t.-cz. rendeli:

„1. §. Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik.

2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonosság állapittatik meg".

Az uniót az erdélyi országgyűlés is az I. törvényczikkben kimondván, ennek következtében az erdélyi országgyűlés határozatai közül a III., VI—XI. törvényczikkek, minthogy az ezek által szabályozott kérdések a pozsonyi országgyűlésen elintézést nyertek, nem is lettek szentesitve.

Az erdélyi országgyűlés határozatának IX. czikkelye „a bevett vallások teljes jogegyenlőségéről" tehát nem bir törvényerővel.[1]

A most jelzett rendelkezések kétséget kizárván, hézagosak voltak a magyarországi és erdélyi egyházak közötti viszonyra való vonatkozásban, de a „Magyarország és Erdély egyesitésének részletes szabályozásáról" szóló 1868. évi XLIII. t.-cz. e hiányt pótolta, a mint következik:

14. §. „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallás-

[1] Ez igy szólott volna: 1. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szertartásuak is értetnek), nemzetkülönbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel birnak mind vallásgyakorlási, mind vegyesházassági, mind politikai igények tekintetében.

A két törvényszöveg közötti különbség abban leli magyarázatát, hogy *Erdélyben* a görög nem egyesült vallás tulajdonképen nem volt „recepta religio"; ellenben Magyarországon az 1791. évi LX. t.-cz. azzá tette, de Magyarországon viszont az unitárius vallás nem volt recepta religio s ezért kellett előre az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-a szerint bevettnek nyilvánitani.

gyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztositják, nem csak sértetlenül föntartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatholikus és a keleti görög szertartásu egyházakra is kiterjesztetnek".

Az unitárius egyházra vonatkozó törvények is tehát sértetlenül föntartatván, kétségtelen, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-ának folyományaként — a mint a gyakorlat is mutatja — az unitárius egyház Magyarország egész területén élvezi önkormányzati szabadságát és a többi bevett vallásokkal való jogegyenlőségét.

Az önkormányzat terjedelme tekintetében az egyházak között nagy eltérések mutatkoznak.

Az önkormányzat a multban abban a mérvben volt megszoritva, a mily mérvben az egyház állami támogatásban részesült.

Az unitárius egyház legszabadabb és legtágabbkörü önkormányzata hosszu századok keserves szenvedésének és nélkülözéseinek az ellenértéke.

Téves tehát közjogászaink amaz általános tanitása, hogy az unitárius egyház jogállása az állammal szemben ugyanaz, mint a más két protestáns egyházé.

A tény az, hogy az unitárius egyházzal a törvényhozás mindig úgy bánt el, mint a testvér protestáns egyházakkal, de az unitárius egyház jogállását az állammal szemben törvényhozásilag nem szabályozta.

Igy fejlődhetett ki az unitárius egyház százados gyakorlata által a legteljesebb önkormányzat és százados gyakorlaton alapuló önkormányzati jogánál fogva van oly jogok birtokában, a mely jogok a többi protestáns egyházakat nem illetik meg, vagy legalább is nem oly mérvben, mint az unitárius egyházat.

Ezeknek a különbségeknek a tisztázása és a közös jogszabályoknak az összeállitása által lehetne az unitárius egyház és a magyar állam közötti jogviszonyt szemlélhetővé tenni.

Ez lenne az unitárius egyház közjogának a gerincze.[1]

[1] Megjegyzem, hogy a Keresztény Magvető III. kötetének 269. lapján: Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállitva a hazai törvények alapján cz. alatt van egy közlemény, de minden kritikai földolgozás nélkül. A szerző nincs jelezve, de a legnagyobb valószinüség szerint Mikó Lőrincz unitárius egyházjog-irónk.

Ezek után befejezésül foglalkoznom kellene ama legactualisabb kérdéssel is, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. végrehajtása tekintetében mi lehetne az unitárius egyház jogilag indokolt álláspontja, azonban ez czikkem keretén kivül esik.

Mindemellett is nem zárkózhatom el annak a megjegyzésétől, hogy a szabad eszmék korszakának egyik legértékesebb alkotása oly későn jutott az életbeléptetés, a megvalósulás stádiumába, hogy az elröpült félszázév által érlelt újabb eszmék szinte kizárják az 1848. évi XX. t.-cz. teljes életbeléptetésének a jogosultságát.

Az 1895. évi 43. t.-cz. megalkotása még kirivóbbá tette azt az ellentétet, a mely magában a törvényben van.

A modern állam föladatai közé ugyanis a vallás közvetlen gondozása nem tartozik. E tekintetben Francziaország a continens államainak példát szolgáltatott.

Az egyházat a lelki élet gondozására szoritotta és állami föladattá tette azt, a mit az állami czél érdekében üdvösnek tart.

Bizonyos ellenmondást látok tehát abban, hogy a hitfelekezetek állami subventiót követelnek oly szükségletek fedezésére, a melyek tisztán egyházi czélt vannak hivatva szolgálni.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a akkor vivmány volt; ma annak a végrehajtása elvileg visszaesést jelent.

Az egyedüli helyes megoldás tehát csak az volna, ha a legteljesebb vallásszabadság további biztositása mellett, megfelelő rendezés után,az egyház és állam szétválása törvényileg kimondatnék.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a és az 1895. évi XLIII. t.-cz. azt az elvet: „szabad egyház szabad államban“ megközeliteni igyekeztek, de ennek határozottan útjában álland annak a megvalósitása, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek“.

A természet törvényei ugrást nem ismernek; a jog fejlődésében sem szabad ugrásoknak előfordulniok és igy indokoltnak látszik az 1848. évi XX. t.-cz. mielőbbi végrehajtása.

Ez is egy fejezet lesz az állam és egyház közötti viszony történeti fejlődésében, de csak azért, hogy a következő fejezet mielőbb bekövetkezhessék.

Eljön a szabad egyházak nappala Magyarországon is.

Dr. Tóth György.

Kornis Borbála és szombatos pöre.

I. Rákóczi György uralkodásának egyik fontos részét teszi az a törekvése, hogy a szombatosokat teljesen megsemmisítse. A szombatos vallás követése addig is tiltva volt több országgyűlésen hozott törvények által (1618, 1622, 1635), de e törvényeket nem hajtották végre szigoruan. Ez az elnézés lehetővé tette, hogy a szombatosság szélesebb körben kezdett elterjedni és mind több-több hivőt nyert, még pedig nemcsak az alsóbb néposztály köréből, hanem a főranguak közül is. Kivált azóta kezdett nagyobb mérvben elterjedni, mióta Péchy Simon — miután a politikai dolgoktól leszoríttatott: tevékenységének másutt helyet nem találva — annak prófétája lett. Nagy tudománya, szónoki tehetsége, a bibliában, különösen az ó-testamentumban való jártassága mind alkalmassá tették őt a hitterjesztői szerepre. Működésének meg is volt a hatása, mert a szombatos vallás csakhamar kezdette „fenemódjára az egész Udvarhelyszéket infíciálni". A bevett vallásfelekezetek megijedtek; a reformátusok pedig egyenesen kérték Rákóczit, hogy a szombatosság terjedésének vessen gátat.[1]

Rákóczi maga is szükségét érezte ennek. Vallási és politikai okai voltak rá. Mint az „orthodoxus" egyháznak buzgó hivője, nem nézhette tétlenül, hogy akármelyik felekezet az ő egyházának rovására hivőket szerezzen; sőt mindent elkövetett saját vallásának terjesztésére és bizony sokszor az erőszakos eszközöktől sem riadott vissza. A vallásos tolerantia még ma sem általános kincse az egész emberiségnek; annál kevésbé volt az Rákóczi idejében. Nagyon helytelenül cselekednénk tehát, ha azokat az üldözéseket, a melyeket Erdélyben uralkodása alatt a többi felekezetek szenvedtek, egészen a Rákóczi számlájára irnók. Hogy az uralkodó vallás elnyomja, üldözze a többit, az a kor szelleméből folyt, Rákóczi pedig e tekintetben hű fia volt korának.

Szükségesnek látta, hogy a szombatos vallást teljesen megsemmisítse, mert annak terjedése az ő egyházát is fenyegette. Vallásos okai mellett politikai okok is kényszerítették erre. Az 1633. évben portára jutottak ifj. Székely Mózes hivei, a ki ott

[1] Erdélyi Orsz. Eml. 10. k. 15. l.

az apjának adott athname erejénél fogva fejedelemséget keresett; szombatosok voltak.[1] Rákóczi a szombatos vallással együtt a Székely Mózes pártját is megakarta semmisiteni. Czélját el is érte. Már 1636-ban megakarta kezdeni a szombatos perek tárgyalását, de Bethlen István támadása miatt nem tehette. El kellett halasztani; az 1638 julius 1.-én és november 1.-én Désen tartott „terminus"-okon tárgyalták csak le azokat.

A szombatos perek között egyike volt a legnevezetesebbeknek szentbenedeki Paczolay Péterné, Kornis Borbála elleni per, a mely a vádlott elitéltetésével végződött. E pert akarom itt tárgyalni, de szükségesnek tartom kissé Kornis Borbála élettörténetét ismertetni.

Kornis Borbála a homoródszentpáli Kornis-családból származott, a mely család a XVI. százévben és a XVII.-ikben nemcsak a Székelyföldön, hanem egész Erdélyben a legnagyobb tiszteletnek örvendett. Több tagja játszott kiváló szerepet a közügyek terén. Különösen Kornis Farkas emelkedett honfi erényekben, vallásosságban és családjáért való áldozatkészségben kortársai fölé. Habár erre adatunk nincsen is, de valószinünek tartjuk, hogy az elsők közé tartozott, a kik az unitarismust felvették testvérével, Mihálylyal együtt.[2]

Az unitarismus Udvarhelyszékben a két Homoród vidékén a Kornisok aegise alatt terjedett el. A XVI. évszáz kitünő költője és unitárius theologusa, Bogáthi Fazekas Miklós egy időben szintén Homoródszentpálon tartózkodott, mint Kornis Farkas udvari papja.

A két testvér közül Mihály 1582-ben halt el gyermektelenül, mig Farkast, kinek több gyereke volt, 1600-ban a miriszlói csatából menekülő Mihály vajda ölette meg. Neje volt bethleni Bethlen Krisztina, a ki sok évvel tulélte férjét, egyetlen életben maradott fiánál, Ferencznél tartózkodva,[3] a ki nemcsak az apja, hanem nagybátyja Marosszéken levő birtokait is örökölte.

[1] Mivel a szombatosok magukat nyiltan unitáriusoknak mondották s mivel követőik között sokan unitáriusok voltak azelőtt: történetiróink azok közül is sokakat szombatosoknak mondanak, a kik pedig unitáriusok voltak. Szilágyi Székely Mózest is szombatosnak nevezi (Erd. Orsz. Eml. 10. k. 16. l.), pedig unitárius volt.

[2] Egyed Ferencz a homoródszentpáli unitárius egyházközség történetében (Ker. Magv. XV. k. 249. l.) azt irja, hogy Szentpálon az unitárius vallás alapját Kornis Miklós, a Farkas apja vetette meg. Ez tévedés, mert K. Miklósról utolsó adatunk 1556-ból van; valószinü, hogy abban az évben halt el, tehát ő még nem lehetett unitárius.

[3] Kornis Farkasné Bethlen Krisztina szintén egyike volt a régi nagy asszonyoknak, a kiket sem a sors kegye el nem vakit, sem a csapások nem törnek meg teljesen. Volt alkalma élvezni a sors kedvezését, de még több volt az ellenkezőre. Mint egy általánosan tisztelt férfinak neje és 12 gyereknek az anyja, bizonyára volt része a boldogságban, de volt a keservben is. Ha büszke volt arra, hogy veje (Székely Mózes) a fejedelmi trónra jutott, e büszkeségét nemsokára vejének és három fiának halálával siratta meg.

Kornis Farkas fiának, Ferencznek nejétől kápolnai Bornemissza Judittól született kisebbik leánya volt Borbála, értekezésünk tárgya. Kornis Ferencznek sok jó, de sok rosz tulajdonsága is volt, a miért sok kellemetlensége is akadt. Hazájához, egyházához és családjához való ragaszkodását apjától örökölte, de volt benne sok erőszakosság, büszkeség és vagyonszerzési hajlam. Mindamellett részint az apjáról ránmaradt nymbusnál fogva, részint mert Bethlen Gáborral rokoni kötelékek fűzték össze:[1] köztiszteletnek örvendett. Sógora, Péchy Simon kérésére, ki apja és elődei érdemeire hivatkozott, az udvarhelyszékiek 1610-ben, tehát még fiatal korában főkirálybirájuknak választották. A fejedelem pedig többször alkalmazá kisebb küldetésekre és végül a romladozó udvarhelyi várat is zálogba adta neki. Kornis a várat teljesen kijavittatta, úgy, hogy ez érdemeért Bethlen Gábor annyira hálás volt, hogy 1625 elején bekövetkezett halálakor özvegyének és két leányának „az kapu felé való szeglet alsó rend két házat, között való egy pitvarral és alattok levő pinczével együtt" szabados lakásul adta.[2]

Kornis Ferencz az unitárius vallás elveiben nevekedett fel, apja, anyja és rokonai legnagyobbrészt unitáriusok voltak, nem csoda tehát, ha ő maga is szilárdul ragaszkodott vallásához és annak puritán elveiben akarta nevelni leányait is.[3] E tervénél azonban ott talált a legnagyobb akadályra, a hol a legkevésbé remélte: a feleségénél. Bornemissza Judit ugyanis annyiszor hallgatta Péchy Simon fejtegetéseit a szombatos vallás eszméiről, igazságáról, mig vegre maga is annak lett a hive. Nem elégedett meg azonban azzal, hogy ő maga szombatos lett,

Férjét poroszlók ölték meg. Fiai (György, Miklos, János, Mihály, Gergely, Ferencz, Farkas és ismét György) közül György mint egyetemi tanuló halt meg Páduában 1593; Miklós, Mihály és Gergely a brassói csatában esnek el; a többit is mind ő temeti el, csak Ferencz élte tul. Leányaival (Anna, Katalin, Judit, Borbála) sem volt szerencsésebb. Anna, Székely Mózes neje és Borbála, Zalasdy Miklós jegyese 1603-ban haltak el Temesváron pestisben. Judit, Péchy Simonné valószinüleg pár évvel tulélte öt (1621 †). Katalint, Pethy János neje 1637-ben temették el.

[1] E rokoni kötelék a következő:

Homoródszentpáli Kornis Miklós

Katalin f. szárhegyi Lázár István
- András n. Mihálcz Katalin
  - István
  - Druzsiánna f. Bethlen Farkas
    - Gábor
    - István

Farkas
- Judit f. Péchy Simon
- Ferencz n. kápolnai Bornemissza Judit
  - Margit férj. kisródei Rhédey János
  - Samu †
  - Borbála férj. szentbenedeki Paczolay Péter

[2] Bethlen Gábor levele 1625 április 7. Nemzeti Muzeum Rhédey ltár. (Kiadatlan.)

[3] Keresztény Magvető 1875. évf. 44. l.

titokban ugyan, mert nyiltan a törvény tiltotta és igy a világ előtt unitárius volt, hanem férjét és leányait is azokká akarta tenni.

Kornis Ferencz életében azonban nem sokra ment, mert őt nem tudta szombatossá tenni, valamint nem nagyobbik leányát, Margitot sem, a ki apjának halála után két év mulva már Rhédey János neje lett. Annál nagyobb buzgalommal látott tehát hozzá, hogy kisebbik leányát, Borbálát, a ki apja halálakor még gyerek volt — csak 8—10 éves lehetett — szivvel-lélekkel szombatossá tegye és ha férje életében abban a kérdésben, hogy milyen vallásuak legyenek gyerekei, engednie kellett is, sohasem tett le a reményről, hogy akaratát végre is keresztül viszi. Hogy milyen erélylyel küzdött vallásos nézetei mellett, azt mutatja Borbála keresztelésekor tanusitott viselkedése.

Mikor Kornis Borbála és Samu születtek, a kik ikrek voltak, az apa és anya nem tudtak megegyezni, hogy megkereszteljék-e a gyerekeket, vagy ne? Kornis Ferencz, kit még élő öreg anyja, Bethlen Krisztina is támogatott, az unitárius vallás szertartása szerint meg akarta kereszteltetni, az újszülötteket, mig Bornemissza Judit makacsul ellenezte azt. Végre is a keresztelésnek titokban kellett megtörténnie, mert Kornis nem akarta a nyilvános kereszteléssel beteg feleségét még jobban felizgatni. Elhivatá tehát Bordosról Boldizsár papot, a ki meg is keresztelte a gyerekeket. A dolog azonban természetesen nem maradott titokban sokáig. Mikor Bornemissza Judit megtudta, hogy férje megkereszteltette a két gyereket, nagyon megharagudott. Mint anyósa megjövendölte, fél évig egy szót sem szólott az urához; a ki pedig mindenképpen kedveskedett neki, „még fogoly madarat is süttetett“, csak ne haragudjék, de a felesége azzal küldte vissza: „egye meg, ha megványoltatta a gyermekeket.“ [1] Végre is Kornis Ferencz megunva a sok hiábavaló kiengesztelési kisérletet, azt mondta: »hejába zugolódol atyámfia, mert nagyobb az férfiu az asszony-embernél.“ [2]

Ha már a keresztelés alkalmával is ilyen erős kitartással küzdött a mellett, hogy leánya szombatos legyen, képzelhetni, hogy az első izben szenvedett vereség ellenére mégsem mondott le teljesen szándékáról. Erre azonban mig az ura élt, nem sok alkalma lehetett, sőt valószinünek tarthatjuk, hogy Kornis Ferencz a veleszületett erélynél és hitbuzgóságnál fogva mindenkor szilárdul ellentállott neje törekvéseinek. Bornemissza Judit tehát kénytelen volt hittéritői buzgalmát férje életében mérsékelni.

[1] Hogy Kornis Borbála megkeresztelése hogyan történt és ki keresztelte meg, arról azon tanuvallatások adnak felvilágositást, a melyek 1638 julius 5—6, 13, aug. 10, okt. 23, nov. 1. és 2. történtek, arról, hogy Kornis Borbála szombatos-e vagy nem. E tanuvallatások a Nemzeti Muzeumban vannak a Rhédey ltárban, a november 1. és 2. tanuvallatásokat kivéve, kiadta Komáromy András Tört. Tár 1884 évf. 546—557. ll.

[2] 1638 okt. 23.-án történt tanuvallatásnál a 7.-ik tanu vallomása.

Kornis Ferencz 1625-ben, legszebb férfikorában meghalt, özvegyet és két leányt hagyott maga után. Az idősebb leánya, Margit ekkor már nagy leány volt s két év mulva férjhez is ment Rhédey Jánoshoz és így kivonta magát az anyai hatalom alól, a kisebbik Borbála azonban még csak 8—10 éves gyerek lehetett, a ki tehát teljesen anyjának befolyása alá került, a ki nála akarta pótolni mindazt, a mit férje és nagyobbik leányával szemben kénytelen volt elmulasztani. Teljes szigorusággal lépett fel, csakhogy leányából buzgó szombatost neveljen. Szigoruan eltiltotta a disznóhus evéstől, a vasárnap megünneplésétől, a szombaton való dologtól s ha tilalmát áthágta, bőjttel büntette, sőt akárhányszor meg is verte.[1] Kornis Borbála látszólag kénytelen volt engedni édes anyja parancsának, de lélekben sohasem lett szombatos. Titokban bizony nagyon sokszor megszegte anyja tilalmát, sőt arra is gondolt, hogy „kálvinistává" legyen, édes anyja csak nehezen verhette le róla.[2]

E közben az idő lassanként oda telt, hogy Kornis Borbála férjhez adó leány lett. Jelentkezett is csakhamar kérő szentbenedeki Paczolay Kristóf uramnak egyetlen gyereke, Péter személyében. A szentbenedeki Paczolayak szintén unitáriusok voltak. Kristóf uram 1631 julius első napjaiban Kornis Zsigmond közbenjárásával megkérte a leány kezét Gyulafehérváron fia számára és a mikor kedvező választ kapott, siettette a kézfogás megtartását.[3]

Az öreg Paczolay mindenképpen azon volt, hogy egyetlen fiát, „kiben mind élete s mind halála"[4] volt, még életében megházasitsa. Mint buzgó unitárius, fiának is hasonló vallásu házastársat keresett és talált Kornis Borbála személyében, a kit anyja „becsülettel fénylő attyának s nemzetségének vallásában és az egy igaz Istennek ismeretiben nevelt fel."[5] Kikérte a fejedelmi udvartól tehát fiát, a ki a fejedelemné mellett volt és nagy sürgetésire, jóllehet, Kornis Ferenczné szerette volna tovább halasztani, a kézfogót augustus első napjaiban megtartották. Az esküvővel azonban várni kellett egy évnél tovább. Bornemissza Judit nem is sietett nagyon vele, hisz a jegyesek is még elég fiatalok voltak,[6] annál inkább Paczolay Kristóf. A vőlegény betegsége miatt azonban az esküvőt el kellett halasztani tovább egy évnél, ugy, hogy azt csak 1632. év végén tarthatták meg.[7]

[1] Tört. Tár 1884. évf. 548. l., julius 5—6. történt tanukihallgatás.
[2] U. o. 557. l. okt. 23. történt tanukihallgatás.
[3] Paczolay Kristóf és Kornis Zsigmond levelei a házasságra vonatkozólag megvannak a Nemz. Muzeumban a Rhédey ltban.
[4] Paczolay Kristóf levele 1632 aug. 23.
[5] U. o.
[6] Paczolay Kristóf levele 1631 julius 31.
[7] Hogy mikor volt az esküvő, azt biztosan nem tudjuk. Paczolay Kristóf 1632 aug. 16. kéri az özvegyet, hogy tüzze ki az esküvő napját;

Az esküvő után nemsokára kitört az ellentét a vő és az anyós között, még pedig a birtokok miatt. Ebben a kérdésben különben is Bornemissza Juditnak sok pörösködése volt mind a két vejével, kiváltképen Rhédey Jánossal,[1] úgy, hogy utoljára a fejedelemnek kellett igazságot szolgáltatni. Kornis Ferenczné még 1629-ben, tehát Borbála leányának férjhezmenetele előtt, bizonyos egyezségre lépett vejével a férje jószágaira nézve, mely szerint a törvényes osztályt akkorra hagyják, mikorra a kisebbik leány is férjhez megy, addig a birtokot két felé osztva, az egyiket birja Rhédey János feleségével, Kornis Margittal, a másikat az özvegy leányával, Borbálával; ha a kisebbik leány is férjhez megy, akkor hajtják végre a két leány között az osztályt és az özvegynek kiadják a férje után őt illető részt.[2]

Rhédey János azonban ezt az egyezséget nem tartotta meg és a mikor Kornis Borbála férjhez ment, nem akarta az özvegynek az ő részét kiadni. Paczolay Péter sem akart ebben a tekintetben jobb lenni Rhédeynél és egy alkalommal kényszerité Bornemissza Juditnak Erdőszentgyörgyön levő udvarbiráját, hogy az ő szolgálatába lépjen és anyósának ott levő birtokát elfoglalta. Mikor Bornemissza Judit ezért Szentgyörgyre ment, az udvarbiró Gerlai János és az ott levő Rhédey János előbb a pinczébe, majd egy szobába bezárták „és egy éjjel és egy nap erős őrizet alatt tartották s igy a jószágból kitudták". A megsértett özvegy Rákóczi György fejedelemhez fordult elégtételért, a ki Karsay István fejedelmi tanácsost és Cseffey László középszolnokmegyei főispánt, itélőmestert küldte ki a dolog megvizsgálására, meghagyván nekik, hogy „valami ez exponens asszonyt, mint olyan nemzetes vér fő ember relictáját, daczára Isten s az igazság és az ország törvénye szerint illeti, azt az ős jószágból, udvarházakból, mind vármegyékben s mind pedig Székelységen is exidálván, neki adassa kezébe az relicták törvénye szerint békességesen birni", valamint a Kornis Ferencz szerzeményeiből is „igaz ráta portióját" kiadassák vejeivel. Kijelentette a fejedelem, hogy ha a hatalmaskodást tovább üzik:[3] „úgy akarjuk a gyámoltalan relictát megoltalmazni igazságáig másképpen is, hogy más kisebb itélettel való emberek is ipok, napok háboritására igazságtalanul ezt in exemplum ne vegyék".

Milyen eredménynyel jártak a fejedelmi biztosok, nem tudjuk. Bornemissza Judit és vejei végre is Segesváron 1635-ben

tehát azután kellett annak történni. De már 1633 május 11.-én Paczolay házas volt, a mint ezt I. Rákóczi Györgynek egy levele mutatja. Nemz. Muzeum Rhédey ltár.

[1] E pörösködésre sok adat van a Rhédey ltban.

[2] 1629 márczius 2. Az osztály Homoródszentpáli István fejedelmi irnok és betfalvi Ráday János előtt történt. Nemz. Muzeum. Rhédey ltár.

[3] 1634 november 11. Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

az octavás törvényszékeken egyeztek ki.[1] A kibékülés után Bornemissza Judit egy évre beteg lett[2] és 1636 május 26.-án déli 12 órakor meghalt;[3] junius 14.-én temették el.[4]

Bornemissza Judit halála csak bevezetője lett azoknak a csapásoknak, a melyek Kornis Borbálát egymásután gyorsan érték.

Rákóczi 1638-ban megkezdette a szombatos pörök tárgyalását. Ugyanekkor az unitáriusok között fönforgó viszályt is elintézték, a minek eredménye lett a „dési complanatio" julius 7.-én. Ezt megelőzőleg május 23.-án elkobozták azokat az „unitárius" könyveket, a melyek az országgyülés által engedélyezett confessióval ellenkeztek.[5]

A szombatos pöröket Désen 1638 julius 11.-én kezdették tárgyalni, de olyan nagy volt a megidézettek száma, hogy a pöröknek egy részét az őszi novemberi terminusra halasztották, köztük a Kornis Borbála szombatos pörét is.

Az 1638 április 23.—május 26. Gyulafejérváron tartott országgyűlés 1. törvényczikkelyének határozata szerint Kornis Borbálát, mint zsidónőt törvénybe idézték.[6] Az volt a vád ellene, hogy kovásztalan kenyérrel élt, a Mózes törvényeiben tiltott eledeleket nem ette, szombatot ünnepelte. Kornis Borbála tudta, hogy milyen veszedelem fenyegeti, azt meg akarván előzni, junius 14.-én megkeresztelkedett. Keresztelő pap Szentmihályfalvi Mihály toroczkói unitárius pap volt, keresztszülők Barcsay Zsigmond és felesége, a kik „mikor az szegény Allia uram temetésére" mentek, akkor tértek be Szentbenedekre.[7] Ezzel azonban a feje fölött levő veszedelmet nem tudta elháritani. A fejedelem elhatározta, hogy ezt az ügyet hosszabb vizsgálat tárgyává teszi és annak bebizonyitására, vajjon Kornis Borbála szombatos-e vagy nem, tanukihallgatásokat rendelt el. Kornis Borbála, kinek védője Kénosi Gál Ferencz, Péchy Simon egyik veje volt, a maga tanuival azt akarta bebizonyitani, hogy őt még gyermekkorában megkeresztelték s ha édesanyja a zsidózó vallásban nevelte is föl, de anyja halála után azt a vallást elhagyta, az unitárius vallás szerint élt és junius 14.-én ismét megkeresztelkedett.

[1] Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

[2] Kornis Margit 1636 május 25. Disznajóról irja urának, hogy „az szegény asszonyom igen elesett az betegség miatt". Nagyon kivánja látni, kéri, a mikor meglátogatja, „hogy ha ott Fejérváratt lészen Leo doktor, avagy Gabbi, egyiket hozná el magával kgd, avagy ha el nem hozhatná is kgd magával, kérne kgd orvosságot tőlük". „A fulladás bántja igen s az kórság hagymáz, dagadoznak az félkeze, lába is". Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

[3] Nemzeti Múzeum. Rhédey levéltár.

[4] Keresztény Magvető 1886. évf.

[5] Erd. Orsz. Eml. 10. k., 23. l.

[6] Az idézés 1638 junius 17.-én kelt. Tört. Tár 1884. évf. 55. l.

[7] Tört. Tár 1884. évf. 548. és 554. l.

Az első tanuvallatást julius 5.—6. tartották meg Désen. 13 tanut hallgattak ki. Vallatók voltak: Bágyi Lőrincz diák és Pribék Ferencz fejedelmi irnokok. A tanuk vallomásaiból kitünt, hogy anyja életében szombatos vallásban nevekedett ugyan (1. tanu), de az is, hogy anyja halála után az unitárius vallást tartotta, úrvacsorát vett (2., 3., 11., 12., 13. tanu) és junius 14.-én ismét megkeresztelkedett (4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. tanu).[1] Julius 7.-én pedig Makkfalvi Mihály és Sámsondi Mihály a fejedelem parancsára Erdőszentgyörgyön végeztek tanukihallgatásokat. Összesen 36 tanut hallgattak ki, a kik mindnyájan azt vallották, hogy Paczolay Péterné addig, a mig az anyja élt, a szombatos vallást követte, de úgy hallották, hogy most elhagyta.[2] Nemsokára, pár nap mulva Désen ismét történt egy tanuvallatás ebben az ügyben. Vallató birák voltak Makkfalvi Mihály és Ákosházi János, a vallatás julius 13.-án tartatott. Úgy látszik, hogy ezekkel a tanukkal, a kiket ekkor hallgattak ki, Kornis Borbála azt akarta bizonyitani, hogy ő nem szombatos, nem követi a szombatos vallást, a mint ezt a kihallgatott tanuk, számszerint nyolczan, mindnyájan vallották is. A tanuk között volt maga Paczolay Péter is, a ki úgy vallott, hogy a felesége többször fölvette az úrvacsorát, így 1635-ben, a mikor nagyon beteg volt.[3]

Az eddig foganatositott tanukihallgatásokból a következők tüntek ki: Kornis Borbála, mig az anyja élt és annak fölügyelete alatt volt, a szombatos vallást tartotta, mikor azonban férjhez ment és méginkább mikor édes anyja meghalt, elhagyta azt a vallást és visszatért az unitárius vallásra, a milyenek voltak elődei, sőt, hogy az unitárius valláshoz való tartozását inkább megpecsételje: ismét megkeresztelkedett. Ezekből pedig önként következett volna, hogy a vádlott nem bűnös és fel kell menteni. Azonban nem így történt. Ugy látszik, már előre el volt határozva, hogy Kornis Borbálát elitélik;[4] egy erős unitárius családot akartak megsemmisiteni.

Mind a mellett mégsem merték az itéletet mindjárt kimondani, hanem elhatározták, hogy kérdést intéznek az unitárius papok zsinatjához: vajjon Kornis Borbála a történtek után unitáriusnak tekintendő-e, vagy nem és az ügy további tárgyalását a novemberi terminusra halasztották.

[1] Tört. Tár 1884. évf. 547—549. ll.
[2] Tört. Tár 1884. évf. 551. l.
[3] Tört. Tár 1884. évf. 550. l.
[4] A julius 7.-én kelt tanukihallgatás hátlapjára a fejedelem a következőket irta: Mivel az evocata J. (Incta = in causam attracta) az articulusban denominalt terminusban az recepta religiónak valamelyikére nem convertált, sőt az damnata haeresishez adhaereal s az iudaismust profiteálja: kévánjuk az J.-t iuxta contenta decreti parta primae titulo decimo quarto *in nota perfectua infedilitatis convincaltassék*. Tört. Tár 1884. évf. 554. l.

Kornis Borbála azonban nem pihent, hanem azt is bizonyitani akarta, hogy őt kisded korában megkeresztelték az unitárius vallásra; mig az augusztus 10.-én Szentbenedeken történt tanukihallgatás azon irányban folyt, hogy Kornis Borbála 1638 junius 14.-én ismét megkeresztelkedett, addig az október 23.-án Erdőszentgyörgyön, november 1.-én Szentrontáson (Szentháromság) és november 1.-én ismét Erdőszentgyörgyön tartott tanuvallatásoknak az volt a czélja, hogy bebizonyitsák, miszerint Kornis Borbálát csecsemő korában megkeresztelték. Az október 23.-iki tanuvallatásnál tizenkét tanut hallgattak ki,[1] a november 1.-nél hatot[2] és a november 2.-nál hetet.[3] A tanuk mindnyájan azt vallották, hogy Kornis Ferenczné nem akarta megengedni, hogy kisdedét férje megkereszteltesse, de az mégis megkereszteltette a bordosi Boldizsár pappal.

Kornis Borbála most már méltán remélhette, hogy a szombatosság vádja alól felmentik, azonban keservesen csalódott. Emlitettük, hogy azt határozták: megkérdik az unitárius papokat, vajjon Kornis Borbála unitáriusnak tekinthető e? Az unitáriusok, kiket már előbb megfenyegettek; kiknek könyveiket elégették; kiket a dési „complanatio" elfogadására kényszeritettek; kiknek egyházi könyveit szigoru censura alá vették — meg voltak félemlitve és igy az augusztus 11.-én Dicsőszentmártonban tartott zsinaton kimondották: hogy mivel Kornis Borbála szombatos volt, mind a mellett is, hogy megkeresztelkedett, nem tartható igazi unitáriusnak. Ezt a határozatot a fejedelem Beszterezén november 2.-án erősitette meg.[4] Ezzel a per eldőlt. Rákóczi november 8.-án hozta meg az itéletet, mely fő és jószágvesztésre szólt; fejét 66 frton megválthatta, de minden javait elveszitette.[5]

Elképzelhetjük, hogy e szigoru és — mondjuk ki — igazságtalan itélet, mennyire lesujtotta a szerencsétlen fiatal asszonyt. S mintha a sors nem akarta volna ekkora csapással beérni, a következő (1639) évben ujabbal sujtotta, a halál elragadta férjét, Paczolay Pétert, alig 27 éves korában.[6]

Életének további sorsa ismeretlen. Nem tudjuk mikor halt meg, de az bizonyos, hogy a halál csak megváltás volt sokat zaklatott lelkének. Gyereke nem volt.

A fejedelem pedig nemsokára megkezdette az elkobzott birtokok eladományozását. Legelőször a nejének, Lorántffy Zsuzsánnának juttatott belőlük. Neki adományozta ugyanis a kolozsmegyei Tancsot, Dodrádot, Szentandrást, Ujfalut és Szászfülpöst és a Küküllőmegyében fekvő Fületelkét és Kis-Szőllőst.

[1] Tört. Tár 1884. évf. 555. l.
[2] Nemzeti Muzeum. Rhédey ltár.
[3] Nemzeti Muzeum. Rhédey ltár.
[4] Erd. Orsz. Eml. 10. k. 208. l.
[5] Erd. Orsz. Eml. 10. k. 210. l.
[6] Az 1638 julius 13.-iki tanuvallatásnál Paczolay 26 évesnek mondatik.

Ez adományozás ellen Rhédey János a maga és neje, Kornis Margit nevében 1640 május 13.-án tiltakozást jelentett be.[1] A tiltakozásnak azonban semmi eredménye nem lett, sőt Rákóczi tovább folytatta a birtokok eladományozását. Vajdaszentiváni Bodoni Istvánnak adta a tordamegyei Ligetet. Ez adományozás ellen 1643 május 2.-án borosjenői Bornemissza Pál, a fejedelem udvari lovasságának főkapitánya, a leánya, Zsuzsánna, bükkösi Kemény Boldizsárné nevében; Rhédey János a neje nevében és malomvizi Kendeffy Miklós a maga és nővére, Judit, czegei Vass György özvegye nevében szintén tiltakozást jelentettek be, mint a kik a Patócsi-család leszármazottai, már pedig az eladományozott jószág eredetileg Patócsi-birtok volt és Bornemissza Boldizsár, Kornis Borbála anyai nagyapja, nejével, Patócsi Annával kapta azt.[2] E tiltakozásokat ismét megujitották, a mikor a fejedelem a többi birtokokat fiának, Rákóczi Zsigmondnak adta.[3] Az udvarhelyszéki jószágokat és a homoródszentpáli kastélyt búni Bethlen Jánosnak inscribálta Rákóczi 1644 szeptember 25. hétezer forintért.[4]

A tiltakozásnak eleinte kevés eredménye lett, később sem sok. Nagy részük visszakerült ugyan Kornis Margithoz, a Borbála testvéréhez, de csak keveset kapott vissza donátió utján, a legtöbbet nagy pénzen kellett kiváltani másoktól.

[1] Nemzeti Muzeum. Rhédey ltár.

[2] Nemzeti Muzeum Rhédey ltár. A leszármazás a következő:

Patócsi
Anna, férje Bornemissza Boldizsár de Kápolna

Zsuzsánna, f. Kendeffy Gáspár de Malomviz, | Judit, f. Kornis Ferencz de Homoródszentpál

Anna, f. Bornemissza Pál de Borosjenő, | Miklós, | Judit, f. Vass György de Czege

Zsuzsánna, férje Kemény Boldizsár de Bükkös

Margit, f. Rhédey János de Kisrede, | Borbála, f. Pacsolay Péter de Szentbenedek.

[3] Nemzeti Muzeum. Rhédey ltár.

[4] Liber Regius XXXI. 103. Országos levéltár.

Dr. Vass Miklós.

Egyházfőtanácsi gyülés.

(Nov. 4—5.)

I. Báró P. Horváth Kálmán főgondnok megnyitó beszéde.

Most, midőn 1892-ben való főgondnoki megválasztatásom, tehát 14 évi főgondnoki tisztem teljesitése óta először jutott nekem a megtisztelő feladat, hogy a főtanácsi gyülést megnyithassam: teszem azt a megihletődés és a kétség bizonyos nemével. Magam elé képzelem amaz érdemdús főgondnokok hosszú sorát, kik előttem e helyről vezették, nehéz viszonyok között, egyházunk ügyeit és kiknek köszönjük nagy részben, hogy el nem nyelt azon kornak egyházunk irányában tanusitott ellenséges indulata. Elömbe jőnek képzeletemben saját családomból Petrichevich-Horváth Boldizsár, Ferencz, Miklós és Károly őseim, utóbbi nagyapám, főgondnokok és kérdem magamtól, vajjon ők, kik derekasan kivették részüket egyházunk termő talajának megszerzésében, annak megtartásában és megművelésében, — vajjon ők a megelégedés jólesö mosolyával haladnak-e el mellettem, a későn jött utód mellett, biztatva engem, hogy megtettem, a családi traditióhoz híven, kötelességemet? avagy elfordulnak tőlem, ki nem követtem nyomdokukat és igy nem vagyok hozzájuk méltó? Midőn e kérdést teszem magam elébe, megvallom őszintén, megnyugtat lelkiösmeretem, mert megtettem szeretett egyházam érdekében, csekély tehetségemhez képest, a mit tehettem és a készség, hogy a jövőben is megtegyem, él bennem.

De e feladatom teljesitésénél támogatásra van szükségem, melyben a méltóságos és főtisztelendő püspök úr, kedves barátom, mindig segitségemre volt és meg vagyok győződve, lesz ezután is; egy van, mit nélkülözök most és mit a jövőben sem nyerhetek már meg, az főgondnoktársam, méltóságos id. Dániel Gábor úrnak segitsége. Mi reám nézve nagyon lehangoló. Magam

előtt láttam őt jó példát mutatva: miként kell eljárni egy tisztét felfogó elöljárónak, főgondnoknak. Tapintatos, modorában előkelő és méltóságos és mégis bizalomgerjesztő, a mellett az ügyekben jártas. Nagy veszteség az, hogy ő elhagy minket, midőn még sok, hasznos szolgálatot tehetett volna egyházunknak. Sajnos újból való lemondása a tárgysorozatban. A főtanács bölcs belátásától függ, hogy miként fogadja azt.

Midőn főgondnok id. Dániel Gáborról szólok, eszmetársulatnál fogva most Ferencz József püspökünkre is gondolok. Vele egy időben választották meg püspöknek az árkosi zsinaton 1876-ban. Ennek ép' 30 éve. Az ő érdemeit nem kivánom hoszszasan méltatni, kik ösmerik újabb egyháztörténelmünket, úgy is tudják azt.

Az ő működése, jól átgondolt és létesitett intézményekben fénysugárként vonul végig egyházi életünkön a mai napig. Midőn személyiségét emlitem, most már egy programmhoz köti a köztudat, melynek tábláján az önzetlenség, egyházunk iránti áldozatkészség és a kötelességteljesités érczbetükbe öntve jelzik, milyen kell hogy legyen egy püspök, ki nyájának lelki és anyagi javát szivén hordja és fejleszteni tudja. Nemes jellem, nagy tehetség. Egy ősz patriarcha, annak bölcseségével és jóakaratával, kit mélyen tisztelünk és a kit szeretünk, mert a mienk és mert megérdemli.

Azt hiszem mindnyájuknak gondolatát tolmácsolom, midőn inditványozom, hogy főtanácsunk, 30 éves püspöki tiszte évfordulóján irásban üdvözölje, sajnálatát fejezvén ki a felett, hogy betegsége miatt, jelen főtanácsunkban nem vehet részt. Remélve rövid időn felépültét, biztositsuk személye iránt érzett szeretetünkről és ragaszkodásunkról és ama hő óhajunkról, hogy még hosszú időn át láthassuk egyházunk élén.

Pénzügyi administratiónk terén eljutottunk a mementóhoz, midőn jó lélekkel elmondhatjuk: Eddig és ne tovább! Midőn csak arról lehet szó, kiadásainkból mit hagyhatnák el, nemhogy még újakat rendszeresitenénk. A közalapnak az 1907-ik évre szóló beterjesztett költségvetése szomorú képét tárja elénkbe pénzügyi helyzetünknek. Mindnyájan tudjuk, hogy 1903 óta, midőn új kollégiumunkat fölépitettük, az egyházi vagyonnak ama nagy megterheltetése miatt, mely ezzel járt, minden évre hiányt kell kimutatnunk. Most is az 1907-ik évre 31,973 K

39 fill. hiány van előirva. Miután ez így van, komolyan kell törekednünk, hogy a pénzügyi circulus vitiosus e bűvköréből, mely lekötve tart, kiemelkedhessünk. Képviselő-tanácsunk e czélból egy bizottságot küldött ki. Ez munkálatát beadta. K. tanácsunk azt magáévá téve, helyeslőleg terjeszti főtanácsunk elébe. Főtanácsunk e tervezet alapján módját leli majd, hogy egyházunk háztartásának eme visszás állapotján segitsen.

Tisztelt uraim! Egyes ember teheti, hogy annyit költsön, a mennyi neki jól esik, ha nem is futja a jövedelemből, ha ez iránt lelkiösmeretével kiegyezkedik, bár az is helytelenül cselekszik. De az egyház élete örök. Nekünk kötelességünk, hogy megtartsuk a mi van és azt lehetőleg gyarapitsuk, mert nekünk kell a jövő nemzedék számára biztositanunk a módot, az eszközöket, hogy széles kemény alapot rakva egyházunk épületének, ők folytassák, fejleszszék azt a munkát, melyet mi megkezdettünk.

Csak most folyt le az országos ünnep, melyben II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társainak hamvait átadták a hazai földnek. Ők a hazáért, a szabadságért szenvedtek számüzetést és távol idegen földön haltak meg. A nemzet többszörösen megnyilvánúlt közóhajának tett eleget Felséges urunk, midőn a király és nemzet közötti bizodalom újabb zálogáúl II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatalát elrendelni méltóztatott. A törvényjavaslat indokolása, melyet az országgyűlés egyhangulag elfogadott, így szól (1906: XX. §.):

Nagy Isten! időknek mily nagy változása, midőn Felséges urunk, egy Habsburg, nemes szive sugalatát követve, leküzdi az évszázak folyamán mesterségesen szitott bizalmatlanságot, a a lovagias magyar nemzettel szemben azonosítja magát, együtt érez vele és maga siet a félreértések hosszú lánczolatát egy tollvonással megsemmisiteni.

Legyen ezen magasztos léleksugalta fejedelmi tett zárköve a király és nemzet közötti örök békének, mely az egymásbani csalódást kizárja és a kölcsönös bizalmat növelve: új érát nyit meg sokat hányatott, sanyargatott nemzetünknek a haladásra, a boldogulásra.

Vajha ezen, a nemzet és királya belső harmoniájának oly fenséges megnyilatkozása kiterjesztené áldásos hatását a késő

századokra és az átszármaznék az utódokra; javára az uralkodóháznak és nemzetünknek!"

A jelenben kell előkésziteni a jövőt. De a jövőt nem tudja senki. Ne jöjjön soha oly szomorú idő, midőn a kölcsönös együttérzés megbomlik és évezredes alkotmányunk fenyegetve lesz, de ha jönnie kell, legyünk elkészülve a legrosszabbra is.

A miért ne pusztuljanak ki a magyar föld barázdáiból soha a honszeretet nemes csirái, annak sejtjei terjedjenek el a levegőben, melyet mindennap beszívnak, hogy így azok önkénytelenül a polgárok lelkületébe menve át, a késő nemzedékekből is válhassanak ki, szükség esetén, az önzetlen hazaszeretetnek oly nemes alakjai, a milyenek voltak II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai, kik képesek lesznek mindent áldozni egy eszméért!

Nem vagyunk politikai testület, de nekünk, unitáriusoknak, mint jó magyaroknak, lelkünket mélyen érinti mindaz, a mi szeretet hazánknak örömöt vagy bút okozhat. Miután fennemlitett ténynyel hazánknak egy régi óhaja teljesült, inditványozom, fejezze ki főtanácsunk jegyzőkönyvében e felett érzett honfiui örömét.

Krisztus tanitványait, arra az időre, midőn már nem lesz közöttük, egymás iránti szeretetre és az egymásban való bizalomra inté.

Mi is, kik hazánk különböző pontjairól, egyházunk iránti szeretetből, ide sereglünk, legyünk egyetértők. Forraszszon össze minket egy szerető családdá, legalább e rövid időre, e gondolat, hogy ez által, mig egyfelől tanácskozásaink sima lefolyását biztositjuk, másfelől tagjainkban a vallásos együvé tartozás érzését ápoljuk, mert ez egyházunk iránti kötelességünk. Midőn végre, méltóságos és főtisztelendő főtanács, önöket üdvözölném, hívő lélekkel kérem a nagy Istent, terjeszsze ki védő karjait mi felettünk és áldja meg a mi tanácskozásainkat.

Ezzel jelen főtanácsunkat megnyitom.

II. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a 30-adik, megteendő vagyok, mindenek előtt lelkem hazafias érzelmének kivánok kifejezést adni a köz öröm felett, mely II.-dik Rákóczi

Ferencz, nagyemlékü fejedelmünk s bujdosó társai hamvainak a messze idegen földről hazaszállitásával egész nemzetünk szivét megdobogtatta. Minő változása az időknek! Mily fényes bizonyitéka az erkölcsi világrendnek, s hogy van biró a felhők felett, a kinek ha itélete késik is, de el nem marad. Ime, a kiknek kardja hazánk jogainak és szabadságának védelmében 200 évvel ezelőtt kettétört és a kik a zsarnok hatalomtól elitéltetve, bujdosókká lettek, most diesőülve keltek ki sirjokból és szellemük hűségre, kitartásra, hazaszeretetre intve, buzditva és bátoritva járják be hazánk rónáit és bérczeit, kunyhóit és palotáit egyaránt. A drága hamvaknak Kassán történt elhelyezésével kapcsolatos ünnepélyességekre úgy a kassai polgármester, valamint az Abaujtorna megyei alispán úrtól szerencsés voltam én is meghivót kapni. Betegségem miatt azonban legnagyobb sajnálatomra sem a kassai, sem ezt megelőző napon a budapesti országos ünnepségekben nem vehettem részt, a mint óhajtottam volna. De október 28-ra elrendeltem, hogy összes templomainkban a Rákóczi nagy emlékét diesőitő istentiszteletek s október 29-én összes iskoláinkban hasonló czélból megfelelő iskolai ünnepélyek tartassanak. Vajha nemzetünk e régi vágyának, hazánk e kiváló szabadsághősei idegenben nyugvó hamvainak hazahozatala iránt a király méltányló elismerésével és beleegyezésével történt megvalósulása, áldást hozólag terjedne ki hazánk és nemzetünk felett a messze századokra is.

A mint ezt annak idejében E. K. Tanácsunknak már bejelentettem, nem mulaszthatom el a Méltóságos és Főtisztelendő egyházi Főtanácsnak is bejelenteni, hogy Méltóságos id. Dániel Gábor főgondnok úrnak ez állásáról, mindnyájunk sajnálatára történt lemondásával, e czimen a főrendiházban elfoglalt helye üresedésbe jövén, az 1885. évi VII. t.-cz. 4. §-a B). e) pontja alapján a meghivót a főrendiházba még a múlt 1905. évi október 27-ről keltezve megkaptam Ő Felségétől, apostoli Királyunktól s ehez képest az új országgyűlésnek f. évi május hó 22-én történt megnyitásán, mint a főrendiház tagja jelen is voltam és a megalakuló ülésekben részt is vettem. Ugyan ez alkalomból gr. Apponyi Albert ujonnan kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnál tiszteletemet téve, egyházunk nevében magas állásában üdvözöltem s egyházunk iránti jóakaratát kértem.

Tekintettel egyfelől már éppen erre a körülményre, mely szerint mint a főrendiház tagja többször kell Budapestre mennem s esetleg ott több időt is kell töltenem, de tekintettel másfelől még inkább arra, hogy 51 évi szolgálatom után, a miért nem tudok elég hálát adni Istennek, kénytelen vagyok szükebb térre szoritani munkásságomat, elég tágasnak találván különben erre a mind több gondot adó püspöki tisztet is, az E. K. Tanácstól felmentetésemet kértem a tanári működés alól,

melyet az méltányolt is. Ehez képest tanári működésemet a jelen tanévben már meg is szüntettem. Egyházunk új szervezeti törvénye szerint erre különben sem voltam kötelezve. Én azonban az új szervezeti törvény után is egy pár órát fentartottam magamnak papnevelő intézetünkből, hogy ez által közvetlen befolyhassak én is papnövendékeink kiképzésére. S mondhatom, hogy most sem könnyü szivvel szüntettem meg tanári működésemet, nem azért, mintha az nekem most is terhemre lett volna, hanem azért, mert tekintettel a már felhozott körülményekre, egyszer távollétem, máskor talán korommal járó gyengélkedésem miatt a legjobb akarattal sem tudnám tanári működésemet tovább is úgy folytatni, mint a hogy azt folytatni mindig kötelességemnek ismertem. Legyen azonban teljesen megnyugodva a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács, hogy tanári működésem megszüntével sem fogok megszünni főfelügyeleti jogomnál fogva se, minden lehető módot felhasználni, hogy különösen papnövendékeink intézeti életét figyelemmel kisérjem s az ők erkölcsi és szellemi fejlődésükre tőlem kitelhetőleg befolyak.

Ezek után áttérek szorosabb értelemben vett püspöki jelentésemre.

1. Belső embereink változása a mult évi egyházi főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Barabás István tordátfalvi l. Hódmezővásárhelyre, Lőfi Ödön n.-ajtai l. Bölönbe, Dr. Pázsint Mihály l. jelölt Alsószentmihályfalvára, Nagy Dénes l. jelölt Alsó-Járába, Veres György l. jelölt Nagyajtára, Pálffy Ferencz lokodi l. Szabédra, Gálfi András l. jelölt Iszlóba, Fekete Domokos pipei l. Magyar-Zsákodra, Szén Mihály l. jelölt Homoród-Szentpéterre, Kökössy Mihály polgárdi l. Tordátfalvára, Kiss Károly papnövendék Polgárdiba, Kovács István bordosi l. Pipére, Pap Gyula l. jelölt Tarcsafalvára.

b) Lelkész-helyettesnek Molnár Kálmán papnövendék Bordosra.

c) Kántortanitóknak: Boros Áron Hetesről Hódmezővásárhelyre, Asztalos Ferencz okleveles t.-jelölt Hetesre, Kiss Dénes, okl. tanitó-jelölt Magyar-Zsákodra, Pálffy Sámuel Mezőberényből Dévaványára, Lázár Dénes Dévaványáról Mezőberénybe.

d) Kántoroknak, mint állami vagy községi iskolai tanitók a polgári községgel fennálló szerződés alapján: Nagy Árpád Ürmösre, Jobbágy Sándor Pipére, Vajda Antal Városfalvára.

e) Tanitónőknek: Szabó Margit Magyarsároson véglegesítve, Árkosy Lenke, okleveles tanitónő Bölönbe.

f) Ürességben van a lokodi lelkészi állás és Haranglábon a kántor-tanitói állás.

g) Nyugalomba léptek: Vas István h.-szentpéteri Ürmösi Sándor tarcsafalvi, Demeter Lőrincz magyarzsákodi lelkész és Nagy János haranglábi kántor-tanitó a.-fiai.

h) Elhaltak: Székely András, alsójárai szolgálatban levő; Szuhay János, Ütő Dániel és Lőfi Áron, nyug. lelkész a.-fiai.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1905.-ben:

A) Kereszteltetett a) fiu 1025
b) leány 901

együtt . . . . 1926 új szülött.

Kevesebb 38-al, mint 1904-ben. Ezekből házasságon kivül 238, a mi a szülöttek számának, sajnos, most is 12%-át teszi.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 559
b) leány . . . 491

együtt . . . 1050 növendék.

Kevesebb 180-al, mint 1904-ben.

C) Összeeskettetett: a) tiszta unitárius 293
b) vegyes vallásu 209

együtt . . . . 502 pár.

Kevesebb 29 párral, mint 1904-ben.

D) Eltemettetett: a) férfinemből . . 784
b) nőnemből . . . 746

együtt . . . 1530 halott.

Több 161-el, mint 1904-ben. A mi annál sajnosabb, mert a fennebbi adatok szerint csak a halottak száma növekedett.

E) Átállottak egyházunkba: a) férfi . 49
b) nő . . 68 = 117
Kilépett egyházunkból: a) férfi . 35
b) nő . . 72 = 107

E szerint csak 10 lélekkel vagyunk e czimen előnyben.

F) A lélekszám
1905 végén volt a kimutatás szerint 73772
1904 " " " " 73187

a mi . . . 585 lélekszám gyarapodást mutat. Tekintettel azonban a szülöttek és elhaltak közötti különbözetre, a mely az előbbiek javára 396 lelket tesz és az átállásokkal mutatkozó 10 lélek nyereségre, az adatok szerinti lélekgyarapodás csak 406-ra tehető. A különbség tehát 179, a mi mindig a hibás számitásból következik. Mindazáltal mégis mintha pontosabb kezdene lenni a kimutatás.

A lelkészi szolgálatok a kimutatások szerint a házasságkötéseknél nem vétettek igénybe 1—1 esetben Korondi, Hom.-Szt.-Mártoni és Kálnoki egyházközségekben. Legyenek rajta illető lelkész afiai, a mennyiben ez meg nem történt volna, hogy ezek a házasságok, ha utólagosan is, de egyházilag is megköt-

tessenek, s lelkészeink általában ne mulaszszák el a legnagyobb gondot forditani arra, hogy híveink a lelkészi szolgálatokat a kereszteléseknél, esketéseknél és temetéseknél mindenkor igénybe vegyék.

Ugyancsak a kimutatások szerint a házasságkötésekkel a gyermekek vallására nézve vegyes vallásu házastársak között csak 1 esetben történt megegyezés és pedig a mi egyházunk javára. Ha így állana a dolog, ez elég kedvező lenne egyházunkra nézve. De az országos statisztikai kimutatásokból mást látok. Ennélfogva figyelmeztetem lelkész afiait, hogy ne csak a nyereséget, hanem a veszteséget is jegyezzék fel a kimutatásokban. Mert a betegséget titkolni rosszabb, mint orvosságot keresni, mig nem késő.

A népesedési kimutatással kapcsolatban szándékom volt számszerüleg kimutatni Amerikába és Oláhországba kivándorolt híveinket. Ez iránt fel is hívtam lelkész afiait, hogy mindenik egyházközségünkből irják öszsze a kivándoroltakat. De e felhivásomnak ez ideig csak aranyos-tordai és felsőfejérköri lelkészeink tévén eleget s ennélfogva szándékomat sajnálatomra ezuttal nem valósithatván meg, kénytelen vagyok ezt a jövőre hagyni.

3. Püspöki vizsgálatot tartottam budapesti egyházközségünkben folyó évi május 25—27 napjain és toroczkói egyházközségünkben junius 24—26 napjain. Ezen vizsgálatokról szóló jegyzőkönyveket az E. K. Tanácsnak beadván, itt csak anynyit jegyzek meg, hogy mindkét egyházközségünkben az állapotot teljesen megnyugtatónak találtam. Sőt örömömre szolgált toroczkói templomunknak az egyházközség által történt kijavitása és a lelkészi laknak némi kibővitése, valamint az áldozatkészség, a melyet toroczkói híveink, úgy ezen épitkezésekkel felmerült költségek fedezése, valamint ujabb, meg ujabb alapitványok tételével hitbuzgó őseik példáját követve, mondhatni évről-évre gyakorolnak. Nemkülönben örömmel tapasztaltam, hogy mily tevékenységet fejt ki budapesti egyházközségünk minden irányban, közelebbről pedig szép háza haszonélvezetének — az épitő vállalkozó csődbe jutván — lehető megváltásában, a mi $^{2}/_{3}$-ad részben már a megvalósulás stádiumában van.

Kapcsolatban ezen püspöki vizsgálatokról tett jelentésemmel, helyén látom megemliteni martonosi egyházközségünkben tett látogatásomat is újonnan épitett templomának szept. 16.-án történt felszentelési ünnepélye alkalmából. Ez ünnepélyre úgy a Gagy, mint a Nyikó völgyében lévő egyházközségeinkből híveink oly nagy számmal jelentek meg, hogy az valóban egy kis zsinat képét mutatta. Nem is bánhatta meg senki, a ki ez ünnepélyen jelen volt, mert egy ily templom-szenteléssel járó istentisztelet mellett maga a szép és izléses templom, mely első sorban a tervelőt, Pákey Lajos afiát dicséri, de az épitőmester,

Fekete Benjáminnak is becsületére válik, mindnyájunkat meglepett s a legnagyobb gyönyörrel töltötte el keblünket. Igaz, hogy az építési költségek többe kerültek, mint a hogy a hivek egyelőre gondolták s e miatt nem csekély adósság is terheli, de buzgóságuk és áldozatkészségük, a melyet eddig is tanusitottak templomuk épitése körül, e terhet is elviselhetővé teszi, a mig attól Isten segedelmével valahogy megszabadulhatnak, a mire részben talán mi is befolyhatunk.

Meglátogattam ez alkalomból még szomszédos énlaki egyházközségünket is, a hol a hivek szintúgy, mint Martonosban a legnagyobb örömmel és szivességgel fogadtak. Útközben körülnéztem sz.-kereszturi gymnasiumunkban is, a mely különösen most, a tanév kezdetén kitisztitva s berendezve reám a legjobb benyomást tette, annyira, hogy én addig is, a mig kiépithetnők s mig jobban felszerelhetnők, egyátalában nem láttam annyi hiányt, a mi miatt e tanintézetünk a maga rendeltetésének meg ne felelhetne s akár a tanárok működése meg lenne akadályozva, akár a tanulók abban, tekintettel különösen az ők viszonyaikra és igényeikre, elhelyezhetők ne lennének.

4. A báró Baldácsy-alapitvány meghatalmazottainak közgyűlése f. évi április 26.-án tartatott meg Budapesten, a melyben meghatalmazott társammal, Bedő Albert atiával, mint rendesen, ezúttal is részt vettem. Az alapitványi birtokok jövedelméből ez évre is 9000 korona osztalék állapittatott meg egyházkerületekként s ez évben letelvén a meghatalmazottak 3 évre szóló megbizatása, az egyházkerületek felhivattak meghatalmazottaik megválasztására és bejelentésére, a mi jelen egyh. főtanácsi gyülésünk tárgysorozatába fel is van véve.

5. A Dávid Ferencz-alapnak kezelésem alatt álló része, mely múlt évi jelentésem szerint 4176 kor. 97 fill. volt, a f. évi junius 30.-iki zárlattal 4761 kor. 32 fill. Gyarapodás 584 kor. 35 fill. A központi pénztárba beadott s ott kezelt 37.375 korona 17 fillérrel ez alap tesz 42.136 kor. 49 fill.-t.

Az Ezredéves-alap, mely ugyancsak múlt évi jelentésem szerint 8787 kor. 65 fill. volt, a f. évi junius 30.-iki zárlattal 9326 kor. 86 fill. Gyarapodás 539 kor. 21 fill., a miből ezúttal is 100 korona méltóságos báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok úr 13.-dik százkoronás adománya.

6. Angliai és amerikai testvéreinkkel az érintkezést levelezés útján fentartottam s úgy a brit és külföldi, valamint az amerikai unitárius társulatok szivesek voltak Budapest s annak kapcsolatában lévő egyházközségeink számára a szokott segélyt ez évre is megküldeni.

Angliában jelenleg két papjelöltünk van: Raffaj Károly Oxfordban és Kis Sándor Manchesterben. A Channing House Schoolban Pákey Mártát Pünkösti Mariska váltotta fel Budapestről; Pákey Márta Pákey Lajos egyh. tanácsos afia leánya,

ki csak a napokban érkezett haza Londonból, kitünő tehetségével és szorgalmával, finom modorával s maga alkalmazkodásával úgy látszik, hogy valóságos kedvencze volt az intézet igazgatónőjének, mint az egész intézetnek s általában mindazon családoknak, a hol megfordult, ezek között különösen Sharpe Emilia alapitványozó nőnek is. Erről több oldalról értesültem. De ő maga is a legkedvesebb emlékekkel jött haza.

Amerikában szintén van egy papjelöltünk, dr. György János, a ki egy évet Meadvilleben eltöltvén, a második évre E. K. Tanács engedélyével a Harvard egyetemre ment az amerikai Cambridgebe. És ha már künn maradt erre a tanévre is, módját kell találnunk, hogy a jövő szeptemberig maradhasson künn Bostonban, mivel az unitárius s más szabadelvü vallásos gondolkozók Nemzetközi Tanácsa a jövő évben szeptemberben Bostonban fogja megtartani két évenként tartani szokott gyűlését, a melyen eddig mindig képviselve volt egyházunk is. De mivel ezúttal valószinüleg nem leszünk abban a helyzetben, hogy hazánkból képviselőt küldhessünk Bostonba, ez esetben György Jánost megbizhatnók egyházunk képviseletével.

7. Végül a mult évi egyházi főtanácsunk óta elhunyt egyházi tanácsos a.-fiai sirhantjára teszem le még a megemlékezés kegyeletes koszoruját. Ezek belső embereink közül: Szuhay János, Ütő Dániel és Lőfi Áron, mindhárman már nyugalmazva volt lelkész afiai; az utóbbi egyszersmind évek hosszu során át érdemes esperes is. A világiak közül: Pálffy Károly nyug. főrealiskolai tanár, Barla Domokos megyei nyug. főpénztárnok, Aradi Ferencz városi nyug. levéltárnok és Mikó Imre kir. táblai biró, egyike legjobb és legbuzgóbb egyháztanácsosainknak, a ki E. K. Tanácsunknak, valamint II-od foku fegyelmi biróságunknak is kiváló lelkiismeretes tagja volt. Elvesztése annyival fájdalmasabb, mert a halál alig tul a férfikor delén ragadta ki sorainkból. Nem tartozott ugyan még egyházi tanácsos afiai sorába, de megvagyok győződve, hogy egyh. Főtanácsunk öszszes tagjainak érzületével találkozom, a mikor az oly korán elhunyt, s családi erényeinél fogva egyházunkban is nagyra hivatott derék ifjunak, Báró Petrichevich Horvát Ferencznek, nagyérdemü főgondnokunk egyetlen fiának sirjára is leteszem e helyen is a megemlékezés koszoruját.

Kisérje fájó részvétünk az elhunytakat. Az emlékezet viraszszon sirhantjaikon.

Tisztelettel kérem a Méltóságos és Főtisztelendő egyházi Főtanácsot, méltóztassék évi jelentésemet tudomásul venni és elfogadni.

Kolozsvár, 1906. október 30.

Atyafi szolgája

Ferencz József,

unitárius püspök.

III. Az Egyh. Képv. Tanács jelentése.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

E. K. Tanácsunk egy évi munkálkodásáról tisztelettel tesszük meg jelentésünket a következőkben:

A múlt évben tartott E. Főtanács után az E. K. Tanács 12 rendes és 2 rendkivüli ülésen intézte egyházunk ügyeit. Az E. Főtanács határozatai mind végrehajtattak. A székelykereszturi takarékpénztár bukásából kifolyólag vizsgálattartásra kiküldött bizottság működésének eredményéről külön jelentésben számolunk be. A bölöni egyházközség vagyonkezelésének megvizsgálására E. K. Tanácsunkból kiküldött bizottság megjelenvén Bölönben, mindenekre kiterjeszkedő figyelemmel részletes vizsgálatot tartott. Megnyugtatásul jelenthetjük, hogy a bizottság jelentése szerint valamely nagy aggodalmat keltő jelenségek nem találtattak. A meglévő bajok orvoslására E. K. Tanácsunk a szükséges intézkedéseket megtette. Az egyházi tisztviselők, a szakbizottságok, valamint középiskoláink igazgatóságai kötelességeiket buzgósággal teljesitették.

Az évi esperesi vizsgálatok az egyházkörökben megtartattak. Az esperesi vizsgálatokról felterjesztett jelentések szerint a vallás-erkölcsi élet, leszámitva azt, hogy vadházasságok még mindig fordulnak elő, eléggé megnyugtató. Az áldozatkészség jeleivel csaknem mindenik egyházközségben találkozunk. Az egyházkörökben az évi kegyes adományok értéke 24.321 kor. 99 fillért tesz ki. Az egyházközségek vagyonkezelésében elégséges rend és takarékosság tapasztalható.

Az egyházi épületek kellő jó karban gondoztatnak. Örömmel emlitjük fel, hogy a martonosi egyházközség szép új templomot épittetett. A székelyudvarhelyi egyházközség temploma pedig épités alatt áll. Mindkét templom művészi tervrajzát Pákey Lajos mérnök afia készitette.

Egyházköri esperes afiai a hatóságuk alatt álló egyházkörök administrálásában általánosságban kellő buzgóságot tanusitottak. Az ügyek elintézésénél sürgetésre csak egy pár esetben volt szükség. Lelkészeink, valamint tanitó és énekvezér afiai kötelességeiket igyekeztek hűségesen teljesiteni. Az egyházközségekben elég rend és békesség van.

Sajnálattal emlitjük fel azonban, hogy az esperesi vizsgálati jegyzőkonyvek tanusitása szerint hiveink közül is számosan vándoroltak ki Amerikába. A kivándorlás okát népünk otthoni nehéz megélhetési viszonyaiban találhatjuk. Sajnos, hogy a kivándorlók száma nemhogy apadna, de emelkedik. Főleg az udvarhelyi és küküllői körből távoztak el nagyobb számban. Némileg megnyugtató, hogy végleg nem telepednek

meg új hazájukban. Vallásukhoz a messze távolban is szeretettel ragaszkodnak, a mit igazol az, hogy az egy egyházközségből nagyobb számmal eltávoztak és egy helyen letelepültek, adományokat küldenek haza egyházközségünk javára. E. K. Tanácsunk felhivta lelkészeink figyelmét, hogy a népet felvilágositva a kivándorlás veszedelmes és bizonytalan voltára, minden lehetőt kövessenek el a kivándorlási vágy tovább terjedésének megakadályozására.

Az egyházközségek 5 évenként egybeállitani rendelt vagyonleltárai nem terjesztetvén be kellő időben az egyházkörökből, az egyházközségek összesitett vagyon-kimutatását a jövő évben fogjuk bemutatni.

Az egyházközségek ingó vagyon állapotáról a következő jelentést van szerencsénk beterjeszteni:

I. Püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben összes vagyon az 1905. év végén: 314.370 kor. 96 fill. II. A kolozs-dobokai egyházkörben 8942 kor. 18 fill. III. Az aranyos-tordai egyházkörben: 203.848 kor. 69 fill. IV. A küküllői egyházkörben: 42.392 korona 45 fillér. V. A marosi egyházkörben: 117.415 korona 49 fillér. VI. A sz.-keresztúri egyházkörben: 146.251 kor. 22 fill. VII. Az udvarhelyi egyházkörben: 113.771 kor. 30 fill. VIII. A felsőfejéri egyházkörben: 16.148 kor. 98 fill. IX. A háromszéki egyházkörben: 319.977 kor, 71 fill. X. A Duna—Tiszamenti egyházkörben: 18.202 kor. 74 fill.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr 35.491—1906. sz. alatt 1906. évre és az 1904. évi állami költségvetés keretében megállitott összeget, 36000 koronát utalt ki egyházunk részére egyházi államsegély czímen. Tudomásaink szerint az 1906. évi állami költségvetés keretében egyházunk részére ily czímen 42000 korona irányoztatott elő, azonban a 6000 korona emelkedési összeg mindez ideig nem lett kiutalva.

Az egyházi alapok gyarapítására 1905. évre is 15.800 kor. rendkivüli államsegély utaltatott ki. Ez összeg mikénti felhasználásáról külön jelentésben számolunk el. 1906. évre ily czimen nem történt utalás.

A székely- keresztúri gymnázium részére 1906. évre 11000 kor. iskola fentartási államsegély utaltatott ki, ugyancsak a székelykeresztúri gymn. részére tanszerek beszerzése czéljából 480 kor. rendkivüli államsegély adatott.

Lelkészeink kongruájába 1906. év első felében 54.728 kor. 72 fill., 1906. év második felében 54.753 kor. 22 fill., összesen 109.481 kor. 94 fill. utaltatott ki.

Segédlelkészi átalány czimen 1906. évre is 2000 korona adatott.

Tanitói jövedelem kiegészités és évötödös korpótlékok fedezésére államsegély engedélyeztetett Lőrinczi Lenke ravai, Erdős Mihály csekefalvi, Benedek Mihály székelykeresztúri, Kiss

Dénes magyarzsákodi, Nagy Ferencz és Máthé Juliska énlaki, Lázár Ferencz iklandi tanitók, illetve tanitónők részére.

Az 1905. évi főtanácsi bizottság tagjai a nyomda-alap gyarapitására 110 kor. 80 fillért adományoztak. Ez összeg az alaphoz csatolásra beutaltatott a pénztárba és a nemeslelkü adományozóknak E. K. Tanácsunk köszönetet fejezett ki.

Néhai Vécsei Sámuel egyházi tanácsos afia a kolleg. Konviktus czéljára végrendeletileg 200 koronát hagyományozván, ez összeget örökösei kifizették s az beutaltatott a pénztárba a kolleg. konviktusi alapok közt kezelésre. Egyszersmind E. K. Tanácsunk az örökösökkel szemben a haláleset felett részvétét, a hagyomány befizetéseért pedig köszönetét fejezte ki.

Dr. Kővári László kolleg. felügyelő gondnok afia és neje a tordai gymnasium javára, tanulók jutalmazására, 200 korona alapitványt tettek és fizettek be a tordai gymn. pénztárába. E. K. Tanácsunk az alapitványért meleg köszönetet fejezett ki a nemeslelkü alapitókkal szemben.

Dr. Ferencz József egyházi tanácsos afiával szemben egy szegény tanuló 1906/7. tanévi 210 korona konviktusi dijának fedezéseért E. K. Tanácsunk köszönetét fejezte ki.

Az „Erdélyi Bank" kolozsvári pénzintézet a papnövendékek, megjelölten Benczédi Pál papnövendék segélyezésére 100 koronát adományozott. E. K. Tanácsunk az adományért köszönetét fejezte ki.

Révész J. Márton a hévizi egyházközség javára 200 kor., Nagy Gyula homoródszentpéteri tanitó afia néhai bátyja Nagy Sándor meghagyása folytán a kissolymosi egyházközség javára 500 kor., Czerják István és neje, s Czerják Ferencz és neje a gyepesi egyházközség javára tettek alapitványt.

Örömünkre szolgál e helyen is felemliteni azt a nagy áldozatkészséget, melyet hódmezővásárhelyi egyházközségünk élvezett és élvez Kovács József egyházköri és egyházközségi gondnok afia és kedves neje nemeslelküségéből. Nagyrészben e jótékony lelkek áldozatkészségéből, az egyházközség részére Hódmezővásárhely város által ajándékozott telken felépült az uj iskola, lelkészi és tanitói lakház. Közelebbről pedig az egyházközség jövőjét biztositandólag, nevezett buzgó gondnok afia közbenjárásával, az egyházközség részére 61½ hold földbirtok vásároltatott, melynek vételára fedezéséhez Kovács József afia 4000 K.-val járult.

A papnövendékek segélyezésére dr. Boros György dékán afia által a lelkészektől gyüjtött adományokból E. K. Tanácsunk 6 papnövendék részére együttesen 260 korona segélyt utalt ki.

A papnövendékek egyetemi tandijába 1906. évben 610 kor. utaltatott ki.

Dr. György János, Halmágyi János, Nagy Dénes, Veress György, Szén Mihály, Pap Gyula, Gálfi András, Kiss Sándor szakvizsgálatot tett papnövendékek felvétettek a pap-jelöltek közé.

A Murányi Farkas Sándor pályadij a pályázat eredménytelensége folytán 1905/6. tanévben nem volt kiadható.

Raffaj Károly papjelölt tanulmányait angolországi hitrokonaink segélyével Oxfordban a Manchester Collegeban, dr. György János papjelölt amerikai hitrokonaink segélyével 1905/6. tanévben Meadvilleben s az 1906/7. tanévben a cambridgei Harward egyetemen folytatja. — Ujabban Kiss Sándor papjelölt a Manchesteri Home missionary board nevü papnevelő intézetben nyert segélyt tanulmányai tovább folytatására. A mily örvendetes, ifjainknak külföldön való tanulhatása, segélyeztetesük örvendetesen igazolja angol és amerikai hitrokonainkkal való barátságos jó viszony fennállását is.

A kolleg. konv. kedvezmények élvezetébe 1906/7. tanévre 94 tanuló vétetett fel. A kedvezmények összes értéke 10360 kor.

A Berde Mózsa tanári jutalomdij 1905/6. tanévre Kanyaró Ferencz főgym. tanár afiának adatott ki.

Dr. Veress Lajos egyházi tanácsos afia a kolleg. és egészségtan tanári állásáról lemondván, E. K. Tanácsunk a lemondást elfogadta s nevezett afiával szemben huzamos időn át odaadó buzgósággal folytatott hasznos munkálkodásáért elismerését és köszönetét fejezte ki. Az intézeti orvosi és egészségtan tanári állásra dr. Tompa János egyetemes orvostudor választatott meg a kolleg. igazgatóság ajánlatára.

A kollegiumhoz felügyelőknek 1906/7 tanévre Borbély István tanárjelölt és Bodoczi Sándor papnövendék alkalmaztattak.

Évötödös korpótlék utaltatott ki Kanyaró Ferencz, dr. Kiss Ernő, László Gyula főgymn. tanároknak a főgymn. számadás és Végh Mihály egyházi és püspöki titkárnak a közalap terhére.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr értesitése, hogy a székelykereszturi gymn. 6. és a tordai gymn. 1., 2. osztályának a nyilvánossági jogot 1905/6. tanévre megadta, örvendetesen vétetett tudomásul.

Kuncz Elek tankerületi főigazgató, mint kormány-képviselőnek középiskoláinkban tett hivatalos látogatásairól felterjesztett jegyzőkönyvek tanusitása szerint középiskoláink feladatuknak teljesen megfelelnek, kolozsvári főgymnasiumunkban tapasztaltak felett legnagyobb megelégedését fejezte ki. Sz.-Kereszturi gymnasiumunknál is elismerte a haladást, azonban a gymnasium felépitését elodázhatatlannak jelentette ki. A tordai gymn. megnyilta felett örömét fejezte ki, az ott tapasztaltakból meggyőződött arról, hogy ez intézet hiányt pótol és fejlődésre hivatott. Úgy a kereszturi gymnasium épitése ügyében, valamint a tordai gymnasiumról külön jelentést is terjesztünk a Mltsgs. és Főtiszt. Egyh. Főtanács elé.

A kisebb számadások, valamint a gazdaságok 1906. évi költségvetései megvizsgáltattak és jóváhagyattak.

A Főtiszt püspök úr 1905. évi számadásos jelentései a kezelése alatt álló Dávid Ferencz és Ezredévi emlékalapokról köszönettel vétettek tudomásul.

Megjelöltük azokat a kolozsvári pénzintézeteket és a betéti összegek nagyságát, a melyekbe és a mely összegekben egyházunk pénztőkéi elhelyezhetők.

Jogtanácsos afia a peres ügyek állásáról jelentéseit rendesen megtette.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr egyházunknak is megküldvén az alapitványokról készitett miniszteri törvénytervezetet észrevételezésre, E. K. Tanácsunk a jogügyi bizottságtól bekért és beterjesztett javaslat értelmében ez ügyben elfoglalt álláspontját feliratilag közölte a miniszterrel.

A Dr. Demjén Farkas-alapot a Lőrinczy Géza, jelenben kassai főreáliskolai tanárnak adott kölcsön elveszése folytán érzékeny veszteség érvén, E. K. Tanácsunk meghatározta, hogy az alapnál költségvetésileg se irányoztassék elő semmiféle kiadás, mindaddig, mig az alap helyre nem áll.

A Koncz Judith hagyatékához tartozó vajdahunyadi ház eladatott 1800 korona árban.

A Duna Tiszamenti egyházkörben megüresedett egyházköri jegyzői állásra Barabás István hódmezővásárhelyi lelkésznek megválasztatása jóváhagyólag vétetett tudomásul.

Az udvarhelyi egyházkör Dávid Ferencz-segélypénztár alapszabályai, valamint a dicsőszentmártoni egyházközség dalkörének alapszabályai jóváhagyattak.

Örvendetesen említjük fel budapesti egyházközségünk életében előfordult ama örvendetes eseményt, mely szerint az egyházközségnek, elöljárói odaadó buzgóságu tevékenysége folytán, sikerült az egyházközség tulajdonát tevő ház haszonélvezeti jogának is $^2/_3$ ad részét megváltani. Az e végből kiállitott szolgalom megszüntetési szerződést jóváhagytuk.

A belső emberi nyugdijintézet tagjai közé felvétettek: Halmágyi János, Nagy Dénes, Gálfi András, Veress György, Szén Mihály lelkészek.

A belső emberi nyugdijalap terhére özv. Rediger Gézáné és kiskoru árvái, valamint özv. Székely Andrásné és kiskoru árvái részére a megfelelő özvegyi nyugdij, illetve járulék kiutaltatott és folyóvá tétetett.

A belső emberi nyugdij alapnál, elhalálozás folytán, beszüntettük nyugdiját özv. Máté Áronné, özv. Koronka Antalné, Szuhay János, Utó Dániel, özv. Jakab Józsefné és Lőfi Áronnak.

Épitkezés és javitásokra engedélyt adtunk: Derzsnek énekvezéri lakházra, Székelyudvarhelynek templom és toronyra, Mészkőnek lelkészi lakházra, Hódmezővásárhelynek iskola, lelkészi és tanitói lakásra, Korondnak templomjavitásra, Fiátfalvának énekvezéri lakházra. A bozódi egyházközség toronyfedés és templom-

javitás és a túri egyházközségnek toronyépites és templomjavitását tudomásul vettük. A kolozsvári egyházközségben a toronyfedetés és templomjavitás munkálata folyamatban van.

Erdőeladásra engedélyt adtunk a korondi, martonosi sepsiszentkirályi, felsőrákosi, csegezi, pipei egyházközségeknek és székelykereszturi gymnáziumunknak.

Örökvásári és cserevásári szerződések jóváhagyattak: a bözödi, derzsi, homoródszentpéteri, gyepesi, hódmezővásárhelyi, dicsőszentmártoni, marosjárai, székelyudvarhelyi és datki egyházközségeknek.

Fájdalmas érzéssel emlékezünk meg arról a nagy veszteségről, mely egyházunkat Mikó Imre kir. itélő táblabiró f. évi szept. hó 16.-án történt elhunytával érte. E. K. Tanácsunknak egyik legbuzgóbb tagja volt, egyházának és hazájának köztiszteletben részesült derék, hű fia. E. K. Tanácsunk a maga részvétét úgy jegyzőkönyvileg, mint az elhunyt családjához intézett részvétiratban fejezte ki.

Végül tisztelettel jelentjük, hogy a tanügyek és gazdasági ügyekről külön részletes jelentéseket fogunk a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács elé terjeszteni.

Ezekben volt szerencsénk évi jelentésünket megtenni, teljes tisztelettel kérvén a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácsot, méltóztassék jelentésünket jóváhagyólag tudomásul venni.

A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1906. evî október hó 10.-én tartott üléséből.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Végh Mihály,
titkár.

IV. Elintézett ügyek.

Az E. Főtanács mély sajnálattal fogadta el méltsgs. id. Daniel Gábor egyh. főgondnok urnak, főgondnoki állásáról történt lemondását, s a lemondott főgondnok urat egyházunk érdekében tanusitott buzgó működésének hálás elismeréséül, egyhangulag örökös, tiszteletbeli főgondnoknak nyilvánitotta. Egyszersmind a főgondnoki állásnak választás utján való betöltését, a jövő évben tartandó zsinati főtanácsra tüzte ki.

Hasonló sajnálattal vétetett tudomásul az E. K. Tanács előterjesztéséből a főtiszt. Püspök urnak azon kérése, melyben a papnevelő intézetben való tanitás alóli felmentését kérte. Az E. Főtanács elismerését és köszönetét fejezte ki a főtiszt Püspök urral szemben, 51 évig, odaadó buzgósággal folytatott, nagy eredményü tanári munkálkodásáért, s kérését teljesitette.

A „Tordai Egyesült Kisegitő Takarékpénztár"-nak tordai gymnasiumunk javára Nagy Balázs nevére tett 500 koronás alapitványa köszönettel fogadtatott el.

A gazdaságokról, pénztárvizsgálatokról, tordai gymnasiumról, kántortanitók fizetés és nyugdijrendezése ügyében, az 1905. évi főtanácsi bizottság egyes jelentéseire, a ladamos-alamori birtokba ingatlan vásárlásáról, az egyházunk részére kért államsegélyről beterjesztett jelentések, jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A székely egyleti takarékpénztár esődügyletében egyházunk kebelében elrendelt és megejtett vizsgálatról szóló jelentés tárgyalása rendjén a vizsgálóbizottságnak elismerését fejezte ki az E. Főtanács, s egyszersmind e esődügyletnél tanusitott némely eljárásért rosszalását fejezte ki és a sz.-kereszturi egyházkör segélyegyletének, Dalkörnek és Simén Domokos alapoknak pénztárnokát a székely egyleti takarékpénztár esődbejutása által ért károkért anyagi felelősségre kötelezte.

A ladamos-alamori birtok „László" tanyáján tervezett elemi népiskola felállitása fedezet hiánya miatt, ez idő szerint elhalasztatott.

Az özv. Koronka Antalné, Derzsi Károly, Tóth Józsefné szül. Serester Anna hagyatéka ügyében beterjesztett jelentések jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A dr. Bedő Albert egyh. tanácsos afia által egy egyházi beszéd irására kitüzött 100 korona pályadijat Kelemen Árpád kaali lelkész nyerte el.

Márkos Albert főgymn. r. tanár állásában véglegesittetett. Kanyaró Ferencz főgymn. r. tanárnak, betegség okán, ideiglenes nyugalomba menését az E. Főtanács maga részéről engedélyezte. Demeter Lőrincz lelkész végleges, Ürmösi Sándor lelkész pedig ideiglenes nyugalomba bocsájtattak.

Egyed Ferencz nyug. lelkésznek nyugdijügyében benyujtott folyamodásai, a jogügyi bizottság véleményének kikérése végett, visszatétettek az E. K. Tanácshoz.

A székelydályai l. egyházközség a h.-szentpéteri anyaegyházközséghez csatoltatott.

A különböző számadások 1905. évről és az 1907. évi költségvetések jóváhagyattak.

A belső emberi nyugdijalapnál a lelkészek nyugdij maximuma 1907. január 1-től teljes szolgálat után évi 960 kor.-ban állapittatott meg.

A tordai gymnasium rendszabályai, valamint az iskolai orvos kötelességeiről alkotott szabályzat végérvényesen jóváhagyattak.

A tanügyi különböző jelentések jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A különböző segélyalapokból (egyházi államsegély, br. Baldácsy, Berde Mózsa, Dávid Ferencz, Kovács Dénes és neje Bencze Anna, Zsuki alapok) felhasználtatott csaknem 50.000 korona.

A Berde Mózsa gyümölcsészeti és méhészeti jutalomban részesültek: Göncz Károly, Biró Lajos lelkészek, József Mihály, Szentmártoni Bálint, Inczefi Áron tanitók 100—100 korona és Gál Elek lelkész 50 korona jutalomban.

A halottas énekes könyv átdolgozása és kiadása iránt szükséges intézkedések megtételével az E. K. Tanács bizatott meg.

Megválasztattak az E. K. Tanács tagjai közé: dr. Ferenczy Géza; egyházi tanácsosoknak: Pál Ferencz lelkész és Csiky Elek birtokos; theol. dekánnak: dr. Boros György; ideigl. rendes tanároknak a kolozsvári főgymnasiumhoz: dr. Barabás Ábel; a sz.-kereszturihoz: Gálfalvi Sámuel és Nagy Lajos; a tordaihoz: Pap Domokos és Major Sándor; az 1907. évi főtanácsi bizottság tagjainak: Kozma Ferencz, dr. Ferenczy Géza, Kelemen Albert, Pataky László, dr. Ferencz József, Guidó Béla, Lőrinczy Dénes, Hadházy Sándor, Lőriczy István; a II-od foku fegyelmi biróságba rendes tagnak választattak: Zsakó István; a III-ad foku fegyelmi biróságba: Br. P. Horváth Kálmán egyh. főgondnok úr elnöklete alatt rendes tagoknak egyházi részről: Csegezy László, Raffaj Domokos, Guidó Béla esperesek; világi részről: Fekete Gábor, Benkő Mihály, Csegezy Mihály, egyh. tanácsosok; póttagoknak egyházi részről: Kisgyörgy Sándor, Osváth Gábor esperesek; világi részről: Ballok Károly és Székely Miklós egyh. tanácsosok; a br. Baldácsy prot. alapitvány közgyülési meghatalmazottai közé rendes tagoknak: Főtiszt Ferencz József és dr. Bedő Albert; póttagnak: Gál Jenő egyh. tanácsos.

A jövő évi zsinati Főtanács tartásnak helyéül együttesen a marosi és küküllői egyházkörök jelöltettek meg, idejének megállapitása az E. K. Tanácsra bizatott.

A főtanácsi gyülés elnöklő főgondnok, báró P. Horváth Kálmán lelkes szavaival zárult be.

V.

Felköszöntő a Berde-serleggel.[1]

A kegyelet és hála által megszentelt eme diszes serleget *Berde Mózsa emlékére* ezen ünnepélyes alkalommal a tisztelet legbensőbb érzetével emelem fel, mert nekem úgy tűnik fel és úgy érezem, hogy mentől inkább távolodunk azon időtől, a midőn nemes alakját körünkben láthattuk, megdicsőült szelleme annál fényesebben, annál tiszteltebben áll lelki szemeink előtt.

Nem is kisértem meg életét minden vonatkozásban feleleveniteni, mert ezek a felköszöntők életéből csak egy-egy mozaik darabot lehetnek hivatva feltüntetni, a melyek aztán együttvéve elönkbe fogják állitani az egész embert, a szó legnemesebb, legeszményibb értelmében vett egész embert.

Én csak egy vonásra mutatok reá nemes életéből; egy vonásra, a mely áthatotta egész valóját, irányitotta cselekedeteit, megadta egyéni karakterét, magára vonta polgártársai figyelmét és becsülté, tiszteltté tette őt mindazok előtt, a kik ismerték.

Berde Mózsa hív volt a kötelességteljesitésben. Hív volt tántorithatatlanul. Helyt állott a mellett sziklaszilárdan. Nem ingadozott, nem hátrált meg, nem alkudott meg, — hanem haladt előre a kötelességteljesités egyenes útján.

Híven teljesitette azokat a kötelességeket, a melyeket *magára vállalt* és azokat, a melyeket *önmaga tűzött maga elé.*

Már mint tanuló, nemcsak szorgalmasan tanult, hanem arra is gondolt, hogy szülei terhein könnyitsen s már mint ifju felmentette szüleit a felőle való anyagi gondoskodás alól.

A kötelességteljesités körüli buzgósága, kitartása, szilárdsága s ezekből folyó megbizhatósága mint fiatal ügyvédnek már akkora volt, hogy főuraink egymásután bizták meg jogügyeik vitelével, jószágaik, uradalmaik felügyeletével, vagyonuk rendezésével.

[1] A főtanácsi gyűlés Berde-ebédjén.

A kötelességteljesitésben való hívsége, jellemszilárdsága, hazafisága később annyira becsültté tették, hogy polgártársai az ország tanácsába küldötték s midőn a haza veszélyben forgott, a nemzeti ügy szolgálatában ministertanácsosi és fontos kormánybiztosi megbizatást nyert; a midőn pedig a haza ege beborúlt s hazafiui magatartásáért mártiromságát is lerótta, — az alkotmány visszaállitása után újabb magas polgári megbizatásokban részesült s elvállalt kötelességeit mindenben híven teljesítette mindaddig, a mig közmegbizatásától visszavonult, hogy hátralevő életét az önmaga elé szabott kötelességeinek, a maga elébe tűzött nagy életczéljának, egyháza és a magyar köznevelés előbbrevitelének szentelhesse.

Élt azután zajtalanul egészen ezen életczéljának, azt senkinek el nem árulva, nehogy e miatt életében ünnepeltetésnek legyen kitéve, a melytől szerénysége annyira távol állott.

De most, midőn körünkből elköltözött s látja a magasságból hogy mind jobban kél ki az általa elvetett mag és látja egyházát fejlődni, erősödni, iskoláinkat virágozni, bizonyára megelégedéssel tekint le gyülekezetünkre s buzdit példájával, életével, hogy hívek legyünk kötelességünkhöz; hű fiai maradjunk egyházunknak, nemzetünknek.

Zárjuk tehát szivünkbe e nemes élet emlékét, őrizzük meg híven és adjuk át követendő például nemzedékről nemzedékre.

Berde Mózsa dicső emlékét éltetem!

FEKETE GÁBOR.

A béke útja hét tizparancsolatban.

Egy huszadik századbeli ember számára.

I.

1. Az ember valódi lelki békéjére a legszükségesebb a mély meggyőződés arról, hogy a földön a legnagyobb hatalom, a mi saját lelkünkben lakozó isteni Szellem.

2. Emelkedj. Használd a legjobbra, a mivel birsz.

3. A napok eltünnek, az időszakok változnak; a mező virágai elhervadnak és elszáradnak; és a világok megsemmisülnek; de te több vagy ezeknél — te az Isten családjához tartozol.

4. Ne sokat törődj azoknak véleményeért, a kik kevésbé ismernek, a népszerűségért, a tapsokért s a nyilvános dicsértetésért. Ezek nem állandók s a mily hamar megszerezhetők, ép oly hamar el is veszthetők, a könnyen változó szenvedélyek legkisebb fuvallatára. Igyekezz magadnak inkább megszerezni azoknak nyugodt itéletét, a kik szivedet megtudják ismerni.

5. Szánandó állapot a magánytól félni. Tápláld lelkedet szüntelenül a határtalan világegyetem végtelen mezején fakadó forrásokból, a melynek te egy része vagy. A szűk látkörűség félelmet szül. Szerezz magadnak ismereteket, szélesbitsd látókörödet. Nem fogod érezni a magányt.

6. Nem az alkalom szüli a kétséget, hanem az értelem hiánya az alkalmat felismerni. Az emberek abban hibáznak, hogy nem ismerik saját dicső kiváltságukat közvetlen folyamodni a minden erőnek és hatalomnak forrásához. Ki akadályozhat meg Istenhez mádkozni?

7. Szánandó az az ember, a ki nyomorult állapotán panaszkodik és mint egy nyomorult bűnös csak siránkozik. Az igaz ember megtér és jót cselekszik.

8. Ne vezessenek félre a régi tanok, a melyek önsanyargatást, önkinzást tanitanak, ezek összeegyezhetetlenek az Isten atyaságában való igaz keresztény hittel. Magunkat kevésre becsülni annyi, mint a Teremtőt sérteni.

9. Az élet becsének és a sziv nyugalmának gyarapitására biztos út napról-napra növekedni az önbecsülésben, minden nemes ösztönnek és minden nagy és dicső tulajdonságnak szünteleni gyakorlása által állandóvá téve a lélek hatalmát és bebizonyitván, hogy életünk a teremtés czéljának megfelel.

10. Senkise becsülje magát kevesebbre, mint a mennyire kell.

II.

1. Kövesd a józan értelmet. Keresd, szeresd szüntelen az igazságot.

2. Állandó boldogsághoz semmi módon sem juthat az a lélek, a mely a maga munkakörében határozott tekintély által korlátozva van s valamely egyházi szűkre szoritott hitczikk járszalagán engedi magát vezettetni. Az ember természetére tartozik, mit semmi módon sem lehet megakadályozni, hogy szüntelen a magasabbra törjön s az elrejtett mélységeket is megvizsgálja. Ez az isteni vágyakozás a legbutább embert is nagyon nyomorulttá teszi, ha ezen szent vágyakozásában kérdéseket nem merészel tenni.

3. Butaság lenne egy emberre nézve, hogy ne tudja megismerni saját lelkét s jobb ha ingadozva itt és ott hamis nyomokon is jár a maga kutatási szabadságában, mintha teljes tétlenségbe kénytelen merülni.

4. Sajnáltra méltó s meg nem engedhető gyávaság az, a mely a kételytől úgy akar megszabadulni, hogy egy alsóbbrendü parancsszónak enged, mint a józanész isteni szava. Egy szentély sem egyéb iszonyu börtönnél, ha a szabadságot a küszöbnél le kell vetkőzni. S végre is az ember semmi esetre sem szabadul meg ez által a maga természeti felelősségétől, mert ha megnyugtatni igyekszik is magát a tekintély köpenyegével, Isten ugyanazon kérdést intézi hozzá, a melyet ő saját szivében gyáván elhallgattatott.

5. Némely ember csak egy néhány lépést tesz a szellemi vizsgálódás útján; nem tér vissza, de nem mer tovább menni. Elhitetni igyekszik magával, hogy mindazt megszerezte, a mi az

üdvösségre lényeges. De a kik Isten által akarnak tanittatni, ebben véget nem érnek. Semmi sem lehet annyira kielégitő, mint folytonosan előrehaladni, ekkor kezdünk résztvenni a végtelen dieső-ségében.

6. Valódi benső béke nem található valamely elzárkozási rendszer, valamely kényelmes félrevonulás által.

7. Az álböleselkedés rosszabb ellenség a véteknél, mert álnok és tolakodó. Különös örömét leli abban, hogy édes anyjának szemeit elkápráztassa. Ha álböleselkedést melengettek kebletekben, szemeitek sötétségbe ütköznek.

8. A legteljesebb világosság, a legmesszebb nézés, a legszabadabb vitatkozás, ezek a legjobbak az igazságra nézve. Sok rossz gondolat, sok félreértés és sok tudatlanság van, a melyeket az egészséges nyilvánosság a köznyelvek lármás csacsogásával szemben el fog enyésztetni.

9. Igen sok ember megelégszik egyszerűen azzal, hogy naprólnapra él, a nélkül, hogy legkevésbé is gondolnának arra, ha vajjon ők betöltik-e az élet követelményeit vagy nem, vagy hogy megérteni igyekeznének, minő isteni szolgálatra hivattak, vagy hogy minő helyet kell elfoglalniok a lények nagy sferájában.

10. A legszükségesebb kérdés, a melyet magunknak fel kell tenni: „Tudom-e hogyan éljek?“ Gondolkozz gyakran erről.

(Az „Inquirer“ angol lapból.)

Ferencz József.

Reville Albert.

(1826–1906.)

A szabadelvű protestantismus nagy vesztesége.

A Coquerelek mellett Reville Albert volt az, a kiben a franczia szabadelvű protestantismusnak legkitünőbb képviselőjét ismerte Francziaország és az egész mivelt világ.

A Dieppe városában született, s Genfben és Strassburgban tanult Reville már mint rotterdami franczia lelkész, nevet vivott ki magának a „Revue des deux Mondes“ ban közölt tanulmányaival. Az új szövetség eredetéről irt értekezése s több más theologiai történelmi tanulmánya, számára a „Collége de France“ tanárságát készitették elő. Mikor 1880-ban Ferry Jules kormánya felállitotta Francziaország legfelsőbb tanintézetében a vallások történelmének tanszékét, őt hivták meg ez új tudományszakra és mint szabadelvű gondolkozó és vallásos érzelmű vizsgálódó huszonhat év alatt kifejtett munkásságával a hozzá kötött várakozást fényesen igazolta. Egymásután jelentek meg tőle: „La Religion des peuples non-civilisés“ (1883), „Les Religions du Mexique, du Pérou et de l'Amérique centrale“ (1885), „La Religion chinoise“ (1889) czimű jeles művek, és azután ismét a kereszténység történelmére térve, „La Vie de Jésus et les antécédents de l'Histoire Evangélique“ két kötetes nagy munkája. (1897.)

Reville a párisi prot. theol. facultással és az Oratoire-templommal legszorosabb öszszeköttetést tartott fenn; protestans testvéreivel együttérzett. A franczia protestansoknak Jarnac-ban most

tartott gyülésére is fiát, a szintén jeles tudóst, Reville Jeant azzal bocsájtotta az értekezletre: „Remélem Jarnacban jó munkát végeztek".

Reville rokonszenve és méltánylása kiterjedt a külföldi szabadelvű protestantismusra is. És ezt tényleg is megmutatta, különösen az amerikai unitarismus iránt. Mikor a nagynevű Parker Tivadar még saját hazájában is némely körben idegen volt, Reville a Revue des deux Mondes-ban rokonszenvvel ismertette a nagy amerikai reformatort.

A franczia protestantismust ért nagy gyászban, őszinte részvéttel osztoznak a külföldi szabadelvü protestansok is és köztük olvasóink is, kik Reville nevével folyóiratunk lapjain többször találkoztak.

Péterfi D.

Benczédi Gergely.

(1839—1906.)

Az unitarius történelemnek egy darabja.

Munkássága, politikája fejezetet irt egyházának, mint külső szervezetnek történelmébe.

Tanár volt az erdélyi fejedelemkori értelemben, ki nemcsak az egyházhoz tartozónak érezte magát, hanem státusférfiui hivatást is látott maga előtt, mire nála a szükséges tulajdonságok nem is hiányoztak. Az egyház politikájára, a hol csak lehetett, befolyást igyekezett gyakorolni; lehet, hogy sokszor oly módon, melyet statusraison nem okvetlenűl igényelt; de azt el kell ismerni, hogy törekvéseinek czélja az egyház anyagi emelése volt.

Tanulmányozza az egyház történetét, foglalkozik a jóltevők életével és adományaival. Jellemességével meg tudja nyerni mások-nak bizalmát, s az egyház ujabbkori nagy jóltevőjének, Berdének benső barátságát.

Megbizhatóság, jellemesség értékes dolgok s ezek mellé a takarékosság és munka, a czél felé vezetnek s megszerzik mint közpénztárnoknak az általános becsülést és tiszteletet.

Ebben volt része mint tanárnak is, a természetről és a vegy-elemekről tanitva. Magyarországon a Roscoe-féle rendszert ő használta először.

Egyháztörténelmi rajzai és kutatásai folyóiratunkban jelentek meg. Berde Mózsáról külön könyvet irt.

Életében és munkáival azt a szellemet ápolta, a mely egyben egyház és honszeretet. Ebben a szellemben volt harczossa a tordai gymnasium visszaállitásának; és hogy visszaállittatott, boldog érzéssel ünnepelte azt.

Jellegzetes egyéniség. Méltó, hogy hiven őrizzük emlékét.

Péterfi D.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

The Choice of a life-work. Irta *Wilbur* Morte Earl, a californiai unitar. papnevelő intézet tanára. Az életpálya megválasztásáról szól e 17 lapra terjedő füzet. Papi pályára csak az lépjen, a kiben megvan a készség az emberiség szolgálatára és a kinek vallásos meggyőződése van; s a ki szem előtt tartja, hogy „a papi tekintély ma a jellem tisztaságától és az értelem erejétől, a tanultságtól és a szó hatalmától függ." Ilyen és ehez hasonló fejtegetéseket foglal e füzet magában. Irója egyik erőssége annak az intézetnek, melyet az amerikai unitáriusok Californiában ezelőtt három évvel papnevelésre állitottak fel, mely első évben Oakland városában volt elhelyezve, s most meg Berkeleyben, San-Francisco közvetlen szomszédságában, a californiai egyetemmel összekötve.

Költemények. Irta *Murányi Farkas* Sándor. 8 r. 260. l. Rideg számokat róni naphosszat egymás mellé és szabad időben a Múzsák berkeiben áldozni: e kötet szerzőjének élete. A ministeriumban számtanácsos jelenleg, a ki irta e költeményeket az 1858—1906-ig terjedő időben. Bővebb méltatása a szépirodalmi lapokra tartozik. De minket is közelebbről érdekelnek vallásos tárgyú lendületes ódái, melyeket az Egy Isten hit apostolainak és eszméiknek szentel. Routin, könnyedség a verselésben, jellemzi e költeményeket, valamint azokat is, melyeket a szerelemről és a hazáról énekel. A könyvet szerző Báró Petrichevich-Horváth Kálmánnak ajánlja, emlékeül annak, hogy együtt voltak az iskolában diákok, együtt élték a szép diákéletet, „melyben még volt eszmény, költészet, lángoló hit csodás heve". Kiadta a könyvet az „Unitárius Papnövendékek Önképző Köre" Kolozsvárt.

Toroczkó története, 1848—49-ben. Irta *Borbély* István. Kolozsvár, 94. l. Az élénk tollú s tehetséges ifju iró Toroczkó népének a szabadságharczban való részvételét rajzolja, különösen kiemelve a Zsakó István és társai eszélyes és bátor szereplését. Azonkivül más dolgokat is közöl Toroczkóra nézve. *Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharczában,* czimü

füzet jelent meg tartsafalvi *Pálffy* Aladártól. A Rákóczi-ünnep alkalmából irta hiteles adatok alapján a fiatal historicus, kitől már több kisebb történelmi munka látott napvilágot.

Dr. Bedő Albert, ny. államtitkár, egyházunk nagyérdemű tanácsosa újabb pályadíjat tűzött ki és erre a következő pályázat hirdettetik ki: *Pályázat egyházi beszéd megirására.* Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvü irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére. A beszéd annak bizonyítását kell tárgyalja, hogy az unitárius vallás hitelvei is Jézus Krisztus életében és tanitásaiban gyökereznek. A beszéd terjed lme Ciceró betükkel nyomatva nyolczad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadij Egyszáz korona, mely a birálat kihirdetése után csak absolut becsü eredeti beszédnek adatik ki. A birálat eredményét az 1907. évi zsinati főtanácson hirdetik ki; a birálatot pedig az Egyházi Képviselő Tanács által a kolozsvári unitárius Kollegiumban tanitó felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott 3 tagu birálóbizottság teljesiti. Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb emlitett Kollegiumban tanitó papokat és tanárokat. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön boritékban zárandó le s ez a boriték pályamunka jeligével látandó el. A pályaművek 1907. évi május hó 31-ig posta utján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkező művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ czimű unitárius folyóiratban kiadatik. Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Pál apostol keresztény gyülekezetei. Dobschütz német theologus *az apostoli korszakról* irt könyvében a Pál apostol által alapitott gyülekezeteket igy jellemzi: Az új vallás a synagogától elkülönitve, akadály nélkül fejlődhetett. Eleinte nem voltak a gyülekezeteknek szabályaik, a szentlélek működésére volt bizva minden. A presbyteri rendszer bár korán, de mégis később fejlődött ki. A gyülekezetbe a Jézus nevében végrehajtott kereszteléssel vették fel a tagokat. A pogányokból lett keresztényeknek a régi pogány természetet babonáival és erkölcstelenségével, le kellett vetkezni. Gyülekezeteikben tehát keresztény erkölcsöt kellett teremteni. A jeruzsálemi első gyülekezetben könnyü volt a dolog, a judaizans keresztényeknek nem kellett egyebet tenni, csak a törvény gyakor-

lata által a lelkekbe annyira benyomott erkölcsöt elfogadni s azt az élő hittel és szeretettel a Jézus szellemében áthatni. De a pogány eredetű gyülekezetekben ez az alap hiányzott, ott egészen újat kellett teremteni. Pál apostol, bár a zsidó eszméknek nem egy nyomát megőrizte, még sem gondolt soha arra, hogy az erkölcsöt gyülekezetei számára a judaizmusból alkossa meg. Általában ő nem is kereste, hogy előirt erkölcsi szokásokat vigyen bé a gyülekezetbe; ő azt akarta, hogy a keresztény authentikus erkölcs önként álljon elő a gyülekezet kebelében; az Úr szelleme, mely az egyházakban élő és működő, megfogja teremteni az életnek amaz új formáit, melyek számukra szükségesek. Például, a mi azt a szokást illeti, hogy a bálványoknak ételeket áldoztak, nem kötötte magát a jeruzsálemi értekezlet előirásaihoz; ő azt akarta, hogy az egyházak maguk határozzanak magatartásukra nézve, ő csupán arra törekedett, hogy az evangeliumi elvek számára erkölcsi szellemet teremtsen, mely azokat vezesse és minden erkölcsnek föléje teszi, mint felsőbb elvet, a keresztény szeretetet. Így ő az egyházakat a függetlenségre késziti elő. Tudjuk, hogy e függetlenség nem volt veszély nélkül, különösen Korinthusban; de annak végül mégis fontos és értékes eredményei lettek.

Az erdélyrészi ág. ev. egyházkerület új püspököt választott. Müller Frigyes ez év folytán, magas életkorára való tekintettel nyugalomba vonult s az igy megüresedett helyre oct. 30-án dr. Teutsch Frigyes lelkészt választották meg a Nagyszebenben tartott kerületi gyűlésen. Müllertől mint egy igazi keresztény jellemű püspöktől vett búcsut a közgyűlés, ki a pártharczokon felül állott.

A protestantismus iránt elismeréssel adózik Cornély franczia iró (a Siècle-ben). A róm. katholikusoknak és a protestansoknak a szétválasztási törvénynyel szemben való magatartását hasonlitja össze és azt mondja, hogy a protestans egyházak szervezete hasonlit ahoz, a mit most a franczia állam ajánl és kiván. S hozzáteszi azt is, hogy ez volt az első keresztény gyülekezeteknek is a szervezete, a melyekhez az apostolok a szentkönyvekben fennmaradt leveleket intézték. „Association cultuelle"-ek voltak azok is a világiak által kormanyozva. Később, mondja, a pápaság az egész katolicismus felett oly uralmat terjesztett ki, melynek párját csakis az orosz autokratiában lehet találni. A protestantismus természetes formája volt ez autokratia elleni tiltakozásnak. Ezért, hogy a protestansok

gyülöletesek lettek a pápáknak és a franczia királyoknak. Ezért, hogy a mi a reformatio a vallási dolgokban, ugyanaz az 1789-iki revolutio a politikaiakban.

Francziaországban a szétválasztási törvény óta a protestansok közt is fontos események mennek végbe. A hogy az állam és egyház szétválasztását törvényben kimondták, a különböző protestansok egyesülést kisérlettek meg. De sajnos, ez megtört az orthodoxok magatartásán. Ez év elején az orthodoxok kijelentették, hogy nem hajlandók a liberálisokkal egy egyházban működni. A liberálisok akkor egyházaikat egyesitették e czim alatt: „Egyesült reformált egyházak.“ Időközben a szélső orthodox párt, mely eleinte csak a liberálisokat akarta kizárni, a hitvallás körüli szük felfogásával és tulzó szigoruságával annyira ment, hogy a saját pártjából a „jobb közép“ oldal kényszeritve érezte magát arra, hogy belőle kiváljék és függetlenül munkáljon. Ez az oldal, vagyis a „mérsékelt orthodoxia“ october 24.-re *Jarnac*-ba értekezletet hivott össze, meghiva arra az összes reformált egyházközségek képviselőit. A szoros értelemben vett orthodox párt nem küldött egyetlen egy képviselőt sem; a liberalis egyházak nagyobb részéből azonban megjelentek a meghivottak. A jarnac-i gyülésnek örvendetes eredménye, hogy a jelenvoltak, liberálisok és liberalis „orthodoxok“ egyértelmüleg elhatározták, hogy egy széleskörű, átfogó egyházat alkotnak. Kimondották a „főbb elveket“, a melyeknek alapján az alakulás történik, de félreérthetetlenül jelezve, hogy a „Declaratio“-nak szavai nem kötik meg az egyházakat, melyek fel lesznek híva, hogy a Declaratio czéljával és szellemével való egyezésüket kinyilvánitsák. Szóval a Declaratio a főbb protestáns elvek foglalatja, de nem kötelező hitvallás. A beérkező nyilatkozatok után ismét közgyülést fognak tartani.

Sweitzban is Francziaország példájára mozgalom indult az állam és egyház szétválasztására. A genfi kantonra nézve már meg is készitették a törvényjavaslatot. E javaslat főbb pontjai: Az állam és a községek az egyházak fentartásához semmivel se járulnak. A vallásfelekezetek, mint társulatok szervezkedhetnek. Az istentiszteletül szolgáló helyiségek, melyek egyházközségek tulajdonai, továbbra is azok birtokában maradnak. A Szent Péter-templom — Genfnek főtemploma — Genf városának elidegenithetlen egyházi tulajdona s jövőre is protestans istentiszteletre való használatra lesz bekebelezve. A törvény a megszavazás után három év mulva lép

életbe. A protestans hivek 25 világi és 6 egyházi tagból álló bizottságot választanak, melyre az egyházi vagyon-kezelést bizzák.

Németországon a szabadelvüektől az orthodox consistoriumok sok gyülekezetet vonnak el. Hiába választanak a gyülekezetek szabadalvű lelkészt, a consistoriumok nem erősitik meg. Eljárásukban ezeket hallgatag a kormány is támogatja. Mindemellett a szabadelvű egyházak és társulatok száma szaporodik s főleg Bremenben és Berlinben.

Cousin Victor és a katholicismus. A mult században élt e jeles franczia idealistikus bölcselőnek a katholicismusra téréséről irt egy franczia lap. Az ide vonatkozó okmányokat azután közzé tette a „Journal des Débats". Ezekből annyi tünt ki, hogy 1848 után Sibour és Morlot párisi érsekek, Dupanloup orleansi érsek és Falloux gróf közvetitették a kibékülést, mire IX. Pius pápa szólitotta fel, ki mindenképpen azon volt, hogy Cousint a feltétlen alárendelésnek megnyerjék. Falloux gróf iratai közt egy jegyzéket találtak, melyben Cousin azt mondja: „Ha azt kellett hogy irjam, hogy Jézus Krisztus nem Isten s a vérpadon kell meghalnom, inkább választom a vérpadot." Cousin nem vonta vissza, mit műveiben irt. Mikor Cousin Cannesben utolsó pillanatait élte, egy katholikus pap megjelent nála, de a haldokló bölcselő már nem volt eszméleténél. Cousinnek a katholicismusra téréséről tehát egyátalán nem lehet szó.

Franczia katholikus irókról szólva a „Libre Parole"-ban Drumont, azt mondja, hogy a katholikus párt nem tudja azokat megbecsülni. „Houx Henri, ki mint katholikus iró már régóta ismeretes, sok igazságtalanságot kellett hogy szenvedjen némely egyházi személyiségektől. Tény, hogy a katholikus párt vezetői nem szeretik a tehetséges embereket. Magát Veuillot Louis-t — a katholikus politikai irót is kevesebb becsülésben részesitették némely egyházi személyiségek, mint ellenfelei, a szabadgondolkozók, kik mindig elismerték e nagy iró jelességét. A katholikus pártról beszélek itt és nem az egyházról."

Brunetiére, az ismert klerikális vezér elhunyt Párisban. Tagja volt a franczia akadémiának és több kritikai művet irt a franczia irodalomról. Résztvett hazája politikai mozgalmaiban. XIII. Leo pápa idejében, hogy a klerikalis politikát elősegitse, egy csatakiáltást bocsátott világgá: „A tudomány csődʻ"-jét, melytől vissz hangzott akkor az egész Francziaország, s melynek volt is értelme

az atheistikus tudósokkal szemben, de semmi jelentése nem volt a valódi tudományt illetőleg. Brunetiére klerikalismusának egyébiránt volt határa. Mindig szem előtt tartotta hazája lényeges érdekeit. Az állam és egyház szétválasztásának kérdésében több conservativ vezérrel együtt a szétválasztási törvény hive volt. Megakarta kimélni Francziaországot a vallásháborutól. De Rómában X. Pius alatt tanácsait nem vették figyelembe. És a mikor költözik, épp most foly a harcz a szétválasztási törvény végrehajtása körül, a Clemenceau-kormány és a római udvar közt.

A felekezeti középiskolák tanárainak fizetésrendezése. Még a Tisza-kormány programmjába vette, hogy a felekezeti, községi és törvényhatósági középiskolák tanárainak fizetését személyi pótlékokkal annyira egészíti ki, a mennyit az állami középiskolák tanárai az 1904. évi I. t.-cz. alapján élveznek. E czélra az 1906. évi állami költségvetésbe 300 ezer koronát vett fel azzal a szándékkal, hogy 1906. julius 1-től folyósitani fogja. Ez a terv azonban váratlanul nagy módosuláson ment keresztül. Gróf Apponyi e pótlék kiosztása czéljából egy szabályzat tervezetet dolgoztatott ki s megküldte az érdekelt hatóságoknak hozzászólás végett. Már a tervezetben általánosan feltünt, hogy a segélyezendők sorában ott vannak a szerzetes tanárok is, kikről a Tisza conceptiójában emlités sem volt. Apponyi bevette őket is, a mi ellen semmi kifogást sem emelhetünk. De elfeledte részükre megfelelő összegről gondoskodni a költségvetésben, a mi már határozottan hiba, s ránk nézve sérelem. Mert a 300 ezer korona felvétele számitás alapján történt, mig a szerzetes tanárok felvétele a segélyezendők közé, minden számitás nélkül. Ha már felvétettek, akkor a fedezet megfelelő emeléséről is gondoskodni kellett volna. Ez azonban eddig nem történt meg, s éppen ebben van a sérelmünk.

Innen van az „ideiglenes" és „végleges" szabályzat közötti nagy különbség is. Az ideiglenes szabályzat 1. §-a ugyanis alapelvűl kimondja, hogy „a felekezeti . . . középiskolai tanárok fizetése személyi pótlékkal az állampénztárból oly összegre egészíttetik ki, a minőt az állami középiskolai tanárok élveznek". A végleges szabályzat 1. §-ában pedig ezt olvassuk : „ . . . az állampénztarból az államköltségvetésben *e czélra felvett összeg keretén belül, fokozatosan*" stb. Az sincs megmondva, hogy mennyi idő alatt. Elkészült az ideiglenes szabályzat. Kiküldötték a főhatóságokhoz hozzászólás végett. Közben azonban észrevették, hogy az eredeti tervbe bevett

iskolák tanárai részére megszavazott összeg nem lesz elég a szerzetes tanárok részére is. Mit csináltak tehát? Megváltoztatták — mindnyájunk megdöbbenésére — az ideiglenes szabályzat alapelvét, a mely ellen, nem hiszszük, hogy egyetlen főhatóságnak is kifogása lett volna. Megváltoztatták, mert az előző kormányoktól átvett eredeti tervbe becsempésztek egy olyan gondolatot, melyre azelőtt senki sem gondolt, azonban a kellő előrelátás hiánya miatt a gondolat megvalósításának eszközeiről senki sem gondoskodott. Semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy a szerzetes tanárok fizetése is kiegészíttessék. Az egész magyar középiskolai tanárság ugyanazt a hazafias munkát végzi. Az igazság elve azt kivánja, hogy munkájuk egyenlően dijaztassék. De éppen az igazság nevében kell tiltakoznunk az ellen, hogy a felekezeti, községi és törvényhatósági középiskolák tanárai *részére* megszavazott összegből — a jogosultak világos anyagi kárára és sérelmére — a szerzetes tanárok is részesüljenek. Tessék részükre a törvényhozástól külön fedezetet kérni. Biztosan reméljük, hogy a törvényhozás megadja. Ne veszélyeztesse a közoktatási kormány ilyen üszkök bedobása által a felekezeti békét, melynek fentartása olyan nagy fontosságu érdek. Mi még mindig reméljük, hogy az elkövetett hibát végrehajtás előtt javitani fogják. *(g. k.)*

Értesitök. *A kolozsvári unitárius kollegium értesitője 1905/6 évről.* Azzal kezdjük ismertetésünket, a mit a hires Labruyère szokott mondani: „Mindent elmondottak már mások, későn jöttünk". Ha valamely értesitőt kell ismertetnünk, ugy az iskola életéről kell képet adnunk. Ezt pedig már előttünk elvégezte dr. Gál Kelemen, igazgató és dr. Boros György, theol. decanus. Az előttünk levő 208 oldal terjedelmű értesitő kimeritő ismertetése egy fáradtsággal átmunkált iskolai évnek. Az értesitő első része a papnevelő intézetről számol be. Az 1905/6. isk. évben volt 23 rendes és 1 rendk. hallgató. „A tanév munkássága a rendes mederben haladt. Nem zavarta váratlan körűlmény, nem adott ujabb lendületet semmi esemény." Változatosabb volt a gymnasium élete. A tanulmányi előmenetel általában kielégitő, mi egyrészt a jól megállapitott tanrend, másfelől a didaktikai elv egyöntetűségének tudható be. Megemlitésre méltó, hogy minden tárgyból jeles volt 28, oszt. ismétlésre utasittatott 50. Unitárius tanuló volt 147, más vallású 29. Dicsérettel kell megemlitenünk az ifjúság szorgalmát, melyet kiváltképen az önképzés terén tanusitott. A tanári karban Kanyaró Ferencz r. t. betegsége miatt változás állott be. A tanárok irodalmi munkássága — mi az iskola niveaujának fokmérője — mint a multakban, úgy most is szakszerű, változatos és értékes. Az értesitő elején Márkos Albert tanárnak értekezése van „Igék a nyikómenti székelységben" czimmel. — *A székelykeresztúri unitár. gymn. értesitője 1905/6. évről.* Az értesitők terjedelme nem áll mindig arányban a benne összehalmozott anyaggal. Keresztúri gymnasiumunk is derekasan kivette részét a nevelés munkájából. Év elején volt 153 tanuló, ebből kilepett 8, meghalt 2, maradt 143 (93 unitárius). Tanulmányi előmenetel szerint volt 17 jeles, oszt. ismétlésre utasittatott 20. Az iskolai életet nem zavarta meg semmi, az ifjuság vallás-erkölcsi állapota kifogástalan volt. Szomoruan kell mégis megemlitenünk, hogy egy tanuló öngyilkossággal

oltotta ki életét, szegénysége miatti bánatában. Az értesitőt most is Sándor János igazgató állitotta össze. — *A tordai unitár. gymn. értesitője 1905/6. évről.* Érthető érdeklődéssel forgattuk végig ez értesitőt, megtudandó, vajjon a nagy reménynyel és áldozattal visszaállitott algymnasium életreképesnek fog bizonyulni? Nem csalódtunk. Az iskola fennállásának első évében, az első osztályba 69, a másodikba 37 tanuló iratkozott be. Év végére maradt összesen 100, e közűl unitárius 30, más vallásu 76. Minden tárgyból jeles volt 5, oszt. ismétlésre utasittatott 8. A fegyelmi állapot álltalában jónak mondható. A tanulmányi és iskolai ügyeken kivűl az iskola megnyitásáról való bő tudósitást, a szerződést a várossal és vármegyével magában foglaló 94 oldal terjedelmü értesitőt Varga Dénes igazgató állitotta egybe.

Ha összefoglalólag végig tekintünk hitfelekezetünk iskoláinak értesitőin, örömmel tapasztaljuk, hogy úgy a tanulásbeli eredmény, mint az ifjuság erkölcsi magaviselete kielégitő s általában azon fokon áll, melyet a miniszteri tanterv megkiván. De még egyet kell konstatálni, azt, hogy az értesitők megszerkesztése eltér a sablonos egyformaságtól, az igazgatók gondot forditanak az egybegyűjtött anyagnak helyes összeállitására. Ha végig tekintjük a tanári karok névsorát, meglepően sok kezdő tanár nevével találkozunk. Az öregeket új erők váltják fel, a múltból elmaradt, mit túlszárnyalt az idő s az új erők, a régi tanárok tapasztalatai által irányittatva, egyesitve a traditiót a tudomány újabb eredményeivel: hivatva vannak unitárius iskoláink erkölcsi szinvonalát a legmagasabbra emelni. Adja az ég, hogy úgy legyen!

(b. i.)

Gyászhirek: *Benczédi Gergely* ny. főgymn. tanár, fő- és képviselő-tanácsi tag, egyházi központárnok dec. 13-án, életének 68-ik, házasságának 35-ik évében elhunyt Kolozsvárt. Benczédi Gergelyné, Mikó Klári férjét; Benczédi Zsuzsika Nyiredy Gézáné, Dr. Benczédi Andor, Benczédi László édes atyjukat gyászolják az elhunytban, Dr. Nyiredy Géza tanár pedig apósát. — *Vass István* hom.-szentpéteri ny. lelkész november hó 21.-én, életének 72.-ik, özvegységének 17.-ik évében, H.-Oklándon elhalálozott. Homoródjánosfalván helyezték végnyugalomra a hom.-szentpéteriek volt hiv lelkipásztorát. Elhunytát mindenekelőtt gyászolják gyermekei: Vass Albert gyógyszerész, Vass Klára és dr. Vass Miklós áll. főgymn. tanár, folyóiratunk munkatársa. — Ez év folytán halt el *Ütő Dániel* nyugalmazott volt kálnoki lelkész Kálnokon, továbbá *Szuhay János*, nyugalmazott volt járai lelkész Maros-Illyén, mindkettő magas életkorban.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépitésére.

(XIV—XIX. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllősy Juliánna .	400	K.
Dr. Kőváry László	200	„
Vargyasi Hajós Gyula	20	„
Gálfy Lőrincz	10	„
Kálnoki dr. Bedő Albert	50	„
Fekete Gábor	20	„
Stadler Sándor	20	„
Müller Gyula	20	„
Albert Iván	50	„
Akeszmann Albert, Reschner G. és társa . .	16	„
Székely János	10	„
Ferencz József és neje Gyergyay Anna . .	100	„
Mina János	10	„
Id. Szilágyi József	60	„
Székely Sándor	10	„
Toroczkay Venczel	20	„
Balogh József	10	„
Reitter Aladárné, Sámi Anna	100	„
Haller Rezsőné, Groisz Kornélia	50	„
Boér Gergely	20	„
Nagy Gyula	10	„
Raffaj Domokos	10	„
Albert Dénes	20	„
Pálffy Márton	10	„
Engel Gáborné, H. Haller Kornélia	20	„
I—XIX. közl. összesen:	6313	korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzditásul a további adakozásra, hogy az egyházközség már fölépitett templomtornya költségeit fedezhesse. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1906 december hó.

Péterfi Dénes,
unitarius pap.

Adományok a marosvásárhelyi templom épitésére.

(III. közlemény.)

Aradi Ferencz 63. sz. gyügytőivén: Aradi Ferencz 2 kor., Szaniszló Zsigmond 60 fill., Tőkés Jánosné 20 fill., Tordáról. Együtt 2 kor. 80 fill.

Gál Kálmán 100. sz. gyüjtőivén: Gál Kálmánné, Gál Kálmán, Czink Szilárd, Pelcz Venczel, Nikolics Sándor, Kremling József, Schweinitzer József 1—1 kor., Tausz 40 fill., X. Y. 30 fill., Fehértemplomról. Együtt 7 kor. 70 fillér.

Dr. Ferencz József 95. sz. gyüjtőivén: Dr. Ferencz József 10 kor., M. M., Dr. Sipos Gábor, Dr. Filep Gyula, Filep Gyuláné, Széky Miklós Széky Miklósné, Dr. Tompa Camil, olvashatatlan, Dr. Haller G. 2—2 kor. Dr. Széki Tibor, Ferencz Tita, G. M., Dr. Scheitz Vilmos, Olvashatatlan, Dr. Rohonczy Lajos, X. Y., Grois József 1—1 kor. Kolozsvárról. Együtt 36 korona.

Józan Miklós 446. sz. gyüjtőivén: Bláthy Ottó, Józan Miklós 5—5 kor., Csipkés Endre 2 kor., Dr. Haftl Dezső, Philipovich Emil, Dósa Ferencz, Himfalvy Ödön, Turcsányi Géza 1—1 kor. Budapestről. Együtt 17 kor.

Budapesti unitárius egyházközség 447. sz. gyüjtőivén: 25 kor.

Gothárd Sándor 9. sz. gyüjtőivén: 10 kor. Magyarszováthról.

Barabási Ferencz 464 sz. gyüjtőivén: Farkas Albert, Barabási Ferencz 10—10 kor., Csontos Olivér 5 kor., Erősdy Sándor 2 kor. Marosvásárhelyről. Együtt 27 kor.

Lőrinczy Sándor 135. sz. gyüjtőivén: Fodor Domokos 4 kor., Charl Vilmos, Gaál Pál, Bardocz László, Olvashatatlan, Almássy Károly, Dr. Pálffy Gyula, Gegesi Samuné, Veress Ferencz, Dr. Balogh György, Lőrinczy Sándor 2—2 kor., Székely Testvérek, id. Barducz Ferencz, Kleinhempel Józsefné, Olvashatatlan, Nagy Antal, Kormos János, Barla Sándor, Almássy Iván, Fodor László 1—1 kor., Fekete Ferencz 5 kor. Tordáról. Együtt 38 kor.

Schuller József 175. sz. gyüjtőivén: Schuller József, Dr. Schwarc Mór, Schwarc Testvérek, Fogolyán János, Fogolyán Bogdán, Nagy Sándor 10—10 kor., Porjesz Sándor, Wolster Kálmán, Kabos Samu 5—5 kor., Dávidovis Ferencz, Márványi Arthur, Miklós Árpád, 2—2 kor. Maros-Vásárhelyről. Együtt 81 kor.

Szentmihályfalvi unitárius egyházközség 262. sz. gyüjtőivén: Egyházközség 10 kor., Dr. Pázsint Mihály 2 kor., Bálint Samu 60 fill., Csép Mihály, Árkosi Károly, Gábor József 50-50 fill., Formán Józsefné, Fülep Mózes, Özv. Borsos Tamásné, V. Fülep Ferencz, Komáromi Samu, Komáromi Dénes, Csép Tamás, Özv Kis Pálné, Özv. Fülep Pálné, Bálint Vilma, Árkosi István, Árkosi Tamás, Árkosi Mózes, Major Mózes, Rostás János, Viola Jánosné, Bajka János, Halmágyi Miklósné 40-40 fill., Dézsi Dénes, Kis Gyula, ifj. Arkosi Miklós, Kiss Ferencz, Deési Ágnes, Özv. Kis Miklósné, Marosi Róza, Bálint Ferencz, Bajka Márton, Bajka Domokos, Bajka Balázs, Szilágyi Tamás 30-30 fill., Albertfi Mózes, id. Dézsi Jánosné, Árkosi Máté, Bálint Sándor, ifj. Fülep Sándor, Deési Sándor, Komáromi József, Rostás Pál, Rostás Sándor, Halmágyi Árpád, Nagy Pál, Korondi Sándorné, Pálfi András, Nyitrai György, Nagy Sándor, id. Pálfi János, ifj. Bajkó József, Özv. Vas Mihályné, ifj. Bajka Miklós, Kovács Károly, Ag Lőrincz, 20—20 fill., ifj. Árkosi József, Fülep Gábor, Rostás Péter, Bálint Sándor, Fülep András 10—10 fill., Zsigmond Elekné, Bajka Miklós gondnok 1—1 kor., postadijba levonva 22 fillért, együtt 31 kor. 38 fill.

Hajós Gyula Kolozsvárról 109. sz. gyüjtőivén, először 20 kor.

Szentiványi István 211. sz. gyüjtőivén: Szentiványi István 3 kor., Szentiványi Dull Mariska 1 kor., Szentiványi Annuska 50. fill., Szentiványi Judith, Helén, Mariska 20—20 fill., Fikker Sándor, Boros György 2—2 kor., Fikker Sándorné, Fikker Ede 1-1 kor., Venczel Barna 1 kor. 30 fill., Szabó Árpád 1 kor. 20 fill., Szilágyi Domokos 20 fill., Ladamosról. Együtt 13 kor. 80 fill..

I—III. közlemény összesen 1911 kor. 18 fillér.

Az ujabbi adományokat is hálás köszönettel nyugtázom egyházközségem nevében a buzgó gyüjtőkkel és adakozókkal szemben. Szivesen kérem mindazokat, kikhez gyüjtőiveket küldöttünk, hogy gyüjtésüket, illetve adományukat, a szent czél érdekében igyekezzenek minél előbb beküldeni alólirotthoz.

Maros-Vásárhely, 1906 december 10.

Kelemen Albert,
lelkész és ideiglenes pénztárnok.